

**Guies per a una
docència universitària
amb perspectiva de gènere**

Economia

**Mònica Serrano Gutiérrez
Teresa Bartual Figueres
Nuria Rodríguez Àvila**

ECONOMIA

GUIES PER A UNA DOCÈNCIA UNIVERSITÀRIA AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE

Mònica Serrano Gutiérrez,

Teresa Bartual Figueres

i Nuria Rodríguez Àvila

Xarxa Vives
d'universitats



AQUESTA COL·LECCIÓ DE GUIES ESTÀ IMPULSADA PEL GRUP DE TREBALL D'IGUALTAT DE GÈNERE DE LA XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Ada GARRIGA COTS, presidenta de la Comissió d'Igualtat, Universitat Abat Oliba CEU

Carmen VIVES CASES, vicerectora d'Igualtat, Inclusió i Responsabilitat Social, Universitat d'Alacant

Marta TORT COLET, responsable del Servei d'Igualtat de la Universitat d'Andorra, Universitat d'Andorra

Laura DUARTE CAMPDERROS, cap del Servei d'Igualtat i Diversitat, Universitat Autònoma de Barcelona

Núria FERRAN FERRER, delegada del rector per a la direcció de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Barcelona

María Dolores ARGUISUELAS MARTÍNEZ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat CEU Cardenal Herrera

Ana M. PLA BOIX, delegada del rector per a l'Igualtat de Gènere, Universitat de Girona

Capilla NAVARRO GUZMÁN, directora de l'Oficina per a la Igualtat d'Oportunitats entre Dones i Homes, Universitat de les Illes Balears

Consuelo LEÓN LLORENTE, directora de l'Observatori de Polítiques Familiars, Universitat Internacional de Catalunya

Fernando VICENTE PACHÉS, director de la Unitat d'Igualtat, Universitat Jaume I

Mariona LLADONOSA LATORRE, directora de la Unitat d'Igualtat i Diversitats, Universitat de Lleida

Rosario CARMONA PAREDES, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Miguel Hernández d'Elx

Maria OLIVELLA QUINTANA, coordinadora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Oberta de Catalunya

Dominique SISTACH, responsable de la Comissió d'Igualtat d'Oportunitats, Universitat de Perpinyà Via Domitia

Josefina ANTONIJUAN RULL, vicerectora de Responsabilitat Social i Igualtat, Universitat Politècnica de Catalunya

M. Rosa CERDÀ HERNÁNDEZ, responsable de la Unitat d'Igualtat, Universitat Politècnica de València

María José GONZÁLEZ LÓPEZ, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Pompeu Fabra

Andrea DEL POZO RODRÍGUEZ, cap de l'Àrea de Secretaria General, Universitat Ramon Llull

Cília WILLEM, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat Rovira i Virgili

Rosa María MOCHALES SAN VICENTE, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de València

Mar BINIMELIS ADELL, directora de la Unitat d'Igualtat, Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

Edita XARXA VIVES D'UNIVERSITATS

Edifici Rectorat planta 0 Universitat Jaume I

12006 Castelló de la Plana

<http://www.vives.org>

ISBN: 978-84-09-57130-7

LLIBRE SOTA UNA LLICÈNCIA CREATIVE COMMONS BY-NC-SA.

Xarxa Vives
d'universitats



Autors: Mònica Serrano Gutiérrez, Teresa Bartual Figueres i Núria Rodríguez Àvila
Coordinadores: M. José Rodríguez Jaume i Maria Olivella Quintana



Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones



Generalitat de Catalunya
Departament de Recerca i Universitats

Aquesta obra ha estat editada amb el suport de l'Institut Català de les Dones i del Departament de Recerca i Universitats de la Generalitat de Catalunya.

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
01. INTRODUCCIÓ	10
02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEVES IMPLICACIONS	11
03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA	15
04. PROPOSTES PER INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA EN ECONOMIA	23
4.1. Teoria Econòmica	24
4.1.1. Microeconomia	24
4.1.2. Macroeconomia	26
4.1.3. Polítiques econòmiques	29
4.2. Història	31
4.2.1. Història del pensament econòmic	31
4.2.2. Història econòmica	33
4.3. Sector públic	35
4.4. Mètodes quantitativs aplicats a l'economia	36
4.4.1. Matemàtiques econòmiques	36
4.4.2. Estadística i econometria	38
4.5. Dones, treballs i societat	41
05. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE	43
5.1. Introduint la perspectiva de gènere en la recerca en economia: la recerca en sí	43
5.1.1. Temàtiques	43
5.1.2. Metodologies i models econòmics	45
5.2. Fent recerca amb perspectiva de gènere: la forma de fer recerca	46

06. RECURSOS PEDAGÒGICS I DOCENTS ESPECÍFICS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE	48
6.1. Teoria econòmica	48
6.1.1. Microeconomia i economia del comportament	48
6.1.2. Redescobrint el treball domèstic i de cures: clau per l'economia	49
6.1.3. Més enllà del PIB	49
6.1.4. La falsa neutralitat de les estadístiques d'ocupació	51
6.1.5. Gènere i polítiques econòmiques	52
6.2. Història	54
6.2.1. El gènere en la construcció del pensament econòmic	54
6.2.2. El treball de les dones i el seu paper a la història econòmica	55
6.2.3. El gènere i la globalització	56
6.3. Sector públic	57
6.3.1. Pressupostos amb enfocament (o perspectiva) de gènere	57
6.4. Mètodes quantitativs aplicats a l'economia	60
6.4.1. Matemàtiques econòmiques	60
6.4.2. Estadística i econometria	61
6.5. Dones, treballs i societat	62
6.6. Recerca sensible al gènere	63
6.6.1. Introduint la perspectiva de gènere en la recerca en economia	63
6.7. Recursos i pàgines web generals	64
6.7.1. Recursos, institucions i organismes	64
6.7.2. Bases de dades	65
6.7.3. Pel·lícules, blogs i podcasts	65
07. REFERÈNCIES	66

PRESENTACIÓ

Què és la perspectiva de gènere i quina rellevància té en la docència dels programes de grau i de postgrau? Aplicada a l'àmbit universitari, la perspectiva de gènere o transversalitat de gènere és una política integral per promoure la igualtat de gènere i la diversitat en la recerca, la docència i la gestió de les universitats, tots ells àmbits afectats per diferents biaixos de gènere. Com a estratègia transversal, implica que totes les polítiques tinguin en compte les característiques, necessitats i interessos tant de les dones com dels homes, tot distingint els aspectes biològics (sexe) de les representacions socials (normes, rols, estereotips) que es construeixen culturalment i històricament de la feminitat i la masculinitat (gènere) a partir de la diferència sexual.

La Xarxa Vives d'Universitats (XVU) promou la cohesió de la comunitat universitària i reforça la projecció i l'impacte de la universitat en la societat impulsant la definició d'estratègies comunes, especialment en l'àmbit d'acció de la perspectiva de gènere. És oportú recordar que les polítiques que no tenen en compte aquests rols diferents i necessitats diverses i, per tant, són cegues al gènere, no ajuden a transformar l'estructura desigual de les relacions de gènere. Això també és aplicable a la docència universitària, a través de la qual oferim a l'alumnat una sèrie de coneixements per entendre el món i intervenir-hi en el futur des de l'exercici professional, proporcionem fonts de referència i autoritat acadèmica i busquem fomentar l'esperit crític.

Una transferència de coneixement a les aules sensible al sexe i al gènere comporta diferents beneficis, tant per al professorat com per a l'alumnat. D'una banda, en aprofundir en la comprensió de les necessitats i comportaments del conjunt de la població s'eviten les interpretacions parcials o esbiaixades, tant a nivell teòric com empíric, que es produeixen quan es parteix de l'home com a referent universal o no es té en compte la diversitat del subjecte dones i del subjecte homes.

D'aquesta manera, incorporar la perspectiva de gènere millora la qualitat docent i la rellevància social dels coneixements, les tecnologies i les innovacions (re) produïdes. D'altra banda, proporcionar a l'alumnat noves eines per a identificar els estereotips, normes i rols socials de gènere contribueix a desenvolupar el seu esperit crític i a adquirir competències que li permeten evitar la ceguesa al gènere en la seua pràctica professional futura. Així mateix, la perspectiva de gènere permet al professorat prestar atenció a les dinàmiques de gènere que tenen lloc en l'entorn d'aprenentatge i adoptar mesures que assegurin que s'atén a la diversitat d'estudiants.

El document que teniu a les mans és fruit del pla de treball del Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU, centrat en la perspectiva de gènere en la docència i la recerca universitàries. Al 2017 es va publicar l'informe *La perspectiva de gènere en docència i recerca a les universitats de la Xarxa Vives: Situació actual i reptes de futur* (2017), coordinat per Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra) i Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), que constata que la incorporació efectiva de la perspectiva de gènere en la docència universitària seguia sent un repte pendent, malgrat el marc normatiu vigent a nivell europeu, estatal i dels territoris de la XVU. Al 2021 es va publicar una nova edició d'aquest informe, en aquesta ocasió coordinat per M. José Rodríguez Jaume i Diana Gil González (Universitat d'Alacant). S'hi conclouia que, tot i que el gènere s'està incloent progressivament en assignatures dels plans d'estudi dels diferents graus, encara persisteix un enfocament restrictiu que, si bé promou la formació en gènere en els continguts, els plantejaments i les metodologies, presenta limitacions com el canvi reduït en la cultura organitzativa i de gestió de les universitats o la convivència amb la ceguesa al gènere de la resta d'assignatures del pla d'estudis.

Un dels principals reptes identificats en ambdós informes per superar la manca de sensibilitat al gènere dels currículums dels programes de grau i de postgrau era la necessitat de formar al professorat en aquesta competència. Així, s'apuntava la necessitat de comptar amb recursos docents que ajuden el professorat a fer una docència sensible al gènere.

Per aquest motiu el Grup de Treball en Igualtat de Gènere de la XVU va acordar desenvolupar i continuar nodrint la col·lecció *Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere*, sota la coordinació en una primera fase de Teresa Cabruja Ubach (Universitat de Girona), M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Tània Verge Mestre (Universitat Pompeu Fabra), i de M. José Rodríguez Jaume (Universitat d'Alacant) i Maria Olivella Quintana (Universitat Oberta de Catalunya) en les següents.

En conjunt s'han elaborat fins al moment 39 guies que s'han encarregat a professorat expert en l'aplicació de la perspectiva de gènere a la seua disciplina de diferents universitats:

ARTS I HUMANITATS:

ANTROPOLOGIA: Jordi Roca Girona (Universitat Rovira i Virgili)

ART, DISSENY I CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ: Diego Marchante Hueso, Marta Negre Busó i Sheila González Mardones (Universitat de Barcelona)

FILOLOGIA I LINGÜÍSTICA: Montserrat Ribas Bisbal (Universitat Pompeu Fabra)

FILOSOFIA: Sonia Reverter-Bañón (Universitat Jaume I)

HISTÒRIA: Mónica Moreno Seco (Universitat d'Alacant)

HISTÒRIA DE L'ART: M. Lluïsa Faxedas Brujats (Universitat de Girona)

MUSEOLOGIA I MUSEOGRAFIA: Ester Alba Pagán (Universitat de València)

TRADUCCIÓ I INTERPRETACIÓ: Lupe Romero Ramos (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES SOCIALS I JURÍDIQUES:

ADMINISTRACIÓ I DIRECCIÓ D'EMPRESES: Pilar Lòpez-Jurado Gonzàlez i Núria Rodríguez Àvila (Universitat de Barcelona)

COMUNICACIÓ: Maria Forga Martel (Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya)

DRET I CRIMINOLOGIA: M. Concepción Torres Díaz (Universitat d'Alacant)

ECONOMIA: Mònica Serrano, Teresa Bartual i Nuria Rodríguez Àvila (Universitat de Barcelona)

EDUCACIÓ I PEDAGOGIA: Montserrat Rifà Valls (Universitat Autònoma de Barcelona)

EDUCACIÓ SOCIAL: Mireia Foradada Villar (Universitat Autònoma de Barcelona)

GEOGRAFIA: Maria Prats Ferret i Mireia Baylina Ferré (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES DE LA INFORMACIÓ I BIBLIOTECONOMIA: Núria Ferran Ferrer i Miquel Centelles Velilla (Universitat de Barcelona)

SOCIOLOGIA, ECONOMIA I CIÈNCIA POLÍTICA: Rosa M. Ortiz Monera i Anna M. Morero Beltrán (Universitat de Barcelona)

TREBALL SOCIAL: Özgür Günes Öztürk Okumus i Mariona Lladonosa Latorre (Universitat de Lleida)

TURISME: Ester Noguer Juncà (Universitat de Girona) i Montserrat Crespi Vallbona (Universitat de Barcelona).

CIÈNCIES:

FÍSICA: Encina Calvo Iglesias (Universidade de Santiago de Compostela)

MATEMÀTIQUES: Irene Epifanio López (Universitat Jaume I)

CIÈNCIES DE LA VIDA:

BIOLOGIA: Sandra Saura Mas (Universitat Autònoma de Barcelona)

CIÈNCIES DE L'ACTIVITAT FÍSICA I L'ESPORT: Pedrona Serra Payeras i Susanna Soler Prat (INEF Barcelona)

INFERMERIA: M. Assumpta Rigol Cuadra i Dolors Rodríguez Martín (Universitat de Barcelona)

MEDICINA: M. Teresa Ruiz Cantero (Universitat d'Alacant)

NUTRICIÓ HUMANA I DIETÈTICA: Purificación García Segovia (Universitat Politècnica de València)

PODOLOGIA: Montserrat Alcahuz Griñán, Soraya Vallés Martí i Carmina Montoliu-Félix (Universitat de València)

PSICOLOGIA: Esperanza Bosch Fiol i Salud Mantero Heredia (Universitat de les Illes Balears)

ENGINYERIES I ARQUITECTURA:

ARQUITECTURA: María-Elia Gutiérrez-Mozo, Ana Gilsanz-Díaz, Carlos Barberá-Pastor i José Parra-Martínez (Universitat d'Alacant)

ARQUITECTURA TÈCNICA: Montserrat Bosch (Universitat Politècnica de Catalunya)

CIÈNCIES DE LA COMPUTACIÓ: Paloma Moreda Pozo (Universitat d'Alacant)

ENGINYERIES AGRÀRIES: M. Dolores Raigón Jiménez (Universitat Politècnica de València)

ENGINYERIA CIVIL: Irene Josa i Culleré (University College London) i Esther Real Saladrigas (Universitat Politècnica de Catalunya)

ENGINYERIA NAVAL, MARINA I NÀUTICA: Clàudia Barahona Fuentes i Marcel·la Castells Sanabra (Universitat Politècnica de Catalunya)

ENGINYERIA INDUSTRIAL: Elisabet Mas de les Valls Ortiz i Marta Peña Carrera (Universitat Politècnica de Catalunya)

ENGINYERIA MULTIMÈDIA: Susanna Tesconi (Universitat Oberta de Catalunya)

ENGINYERIA ELECTRÒNICA DE TELECOMUNICACIÓ: Sònia Estradé Albiol (Universitat de Barcelona)

VIDEOJCS: Maria Pagès i Noemí Blanch (Universitat Politècnica de Catalunya)

METODOLOGIA:

DOCÈNCIA EN LÍNIA AMB PERSPECTIVA DE GÈNERE: Míriam Arenas Conejo i Iolanda García González (Universitat Oberta de Catalunya).

Aprendre a incorporar la perspectiva de gènere en les assignatures impartides no implica res més que una reflexió sobre els diferents elements que configuren el procés d'ensenyament-aprenentatge, tot partint del sexe i del gènere com a variables analítiques clau. Per poder revisar les vostres assignatures des d'aquesta perspectiva, a les Guies per a una docència universitària amb perspectiva de gènere trobareu recomanacions i indicacions que cobreixen tots aquests elements: objectius, resultats d'aprenentatge, continguts, exemples i llenguatge utilitzats, fonts seleccionades, mètodes docents i d'avaluació i gestió de l'entorn d'aprenentatge. Al cap i a la fi, incorporar el principi d'igualtat de gènere no és només una qüestió de justícia social sinó de qualitat de la docència.

M. José Rodríguez Jaume i Maria Olivella Quintana, coordinadores

01. INTRODUCCIÓ

La Guia per a una docència universitària amb perspectiva de gènere, elaborada per les professores Mònica Serrano Gutiérrez i Teresa Bartual Figueres (Departament d'Economia) i Nuria Rodríguez Ávila (Departament de Sociologia) de la Universitat de Barcelona, alhora que ens convida a reflexionar sobre el paper de les dones a l'àmbit econòmic, ofereix eines per impartir una docència universitària sensible al gènere en Economia.

Aquesta guia amplia i complementa la guia sobre «Sociologia, Economia i Ciència Política» publicada el 2018 en la mateixa col·lecció. En aquesta ocasió, la guia se centra en l'economia i incorpora les principals matèries (o blocs temàtics) que se solen impartir en un grau d'Economia. El disseny de la guia en blocs temàtics, i no en assignatures, permet una major flexibilitat perquè el professorat adequi els casos presentats a les seves necessitats docents particulars, ja siguin en assignatures obligatòries o en optatives.

Des d'aquest enfocament, la guia recorre les matèries de teoria econòmica (microeconomia, macroeconomia i política econòmica), història (història del pensament econòmic i història econòmica), sector públic i mètodes quantitatius (matemàtiques econòmiques, estadística i econometria). Fruit de l'experiència docent de les autores, al llarg de la guia es presenten exemples, es proposen recursos docents i es revisa, críticament, conceptes i argumentacions esbiaixades implícites en l'enfocament convencional. Addicionalment, aquesta guia inclou l'exemple d'una assignatura optativa específica sobre gènere i economia que s'imparteix a la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de la Barcelona des de 1997. La guia posa en relleu els aspectes oblidats per l'economia dominant i com l'aportació de dones economistes ajudaria a garantir una representació més equilibrada de l'economia i de la societat.

Una docència universitària en economia sensible al gènere contribueix a la formació de persones més conscients i crítiques, que reconguin la importància de la diversitat de gènere i la igualtat d'oportunitats. Aquesta guia constitueix no només a una docència inclusiva, sinó que es presenta com a eina útil des de la qual eliminar la discriminació de gènere i fomentar la igualtat d'oportunitats en la participació econòmica, política i social de dones i homes a les aules universitàries.

02. LA CEGUESA AL GÈNERE I LES SEVES IMPLICACIONS

L'economia, com moltes altres disciplines, ha estat influïda per l'androcentrisme, és a dir, la tendència a veure el món des de la perspectiva masculina com a normativitat.

Les investigacions feministes comencen a tenir incidència en les disciplines acadèmiques a partir dels anys 1970s. La seva influència en l'àmbit de les ciències socials ha comportat, fonamentalment, que es qüestionin algunes definicions i s'ampliïn les anàlisis incloent i abordant les qüestions de gènere (Nelson, 1995; Beneria *et al.*, 2018). No obstant això, a l'economia l'evolució ha estat lenta i l'abast dels estudis feministes encara no ha modificat gaire els principis centrals del corrent dominant a les facultats i als estudis d'economia (Ferber i Nelson, 2009; King, 2013). Existeixen diverses raons que ho expliquen, entre les que destaca el marc ideològic sobre el qual es construeix la disciplina (capitalisme patriarcal) i el domini hegemònic del paradigma neoclàssic, que es presenta sòlid i sense fissures com a resultat dels principis d'objectivitat, racionalitat i elecció sobre els que se sustenta (Nelson, 1995; Carrasco, 2006). En aquest context, requereixen menció especial les aportacions de l'economia feminista, que incorpora les ulleres de gènere a l'anàlisi econòmica i ens mostra l'economia des d'una altra perspectiva, la de l'aprovisionament social a través de la interdependència de les activitats remunerades i les no remunerades. Destaca l'èmfasi en el treball domèstic i de cures com element fonamental en el desenvolupament de l'activitat econòmica i la reproducció de la força de treball.

En els avenços de l'economia feminista fou clau la constitució de l'Associació Internacional d'Economia Feminista l'any 1992, seguida de la publicació del llibre de Marianne Ferber i Julie Nelson *Beyond Economic Man*, al 1993, i el llançament de la revista *Feminist Economics*, al 1995. Aquests elements van proporcionar un espai de diàleg on convergien estudis que abordaven, i aborden, l'anàlisi econòmica des d'una perspectiva sensible a les diferències de gènere (Carrasco, 2006, 2014a). Aquesta visió inclou tant els estudis que es caracteritzen per incloure les dones com a subjecte i objecte d'estudi dintre del corrent dominant a l'acadèmia, sense qüestionar-la, com els estudis que qüestionen l'enfocament androcèntric d'aquest discurs (Pérez-Orozco, 2005). Els primers formen part del que s'anomena economia de gènere i es caracteritzen per visibilitzar les desigualtats entre dones i homes als mercats, principalment al mercat laboral (bretxes d'activitat, bretxes salarials, segregació vertical i horitzontal, etc.), i plantejar solucions per garantir un context efectiu d'igualtat d'oportunitats per dones i homes. El segon

tipus d'estudis inclouria recerques pròpies de l'economia feminista, caracteritzada per la crítica a l'ortodòxia neoclàssica, a la seva suposada objectivitat, als supòsits de comportament (racionalitat, optimització i homo economicus), a l'excessiva modelització i als seus mètodes i pedagogia. Un bon compendi recent de les principals aportacions que ofereix un ampli enfocament de com l'economia feminista analitza diverses temàtiques és el llibre editat per Günseli Berik i Ebru Kogar (2021), *The Routledge Handbook of Feminist Economics*. Des de l'economia feminista, es qüestiona que el corrent dominant se cenyeixi exclusivament a l'àmbit mercantil i a la recerca de l'eficiència i el benefici com a mesura d'èxit econòmic. També es critica la manca d'atenció al procés d'aprovisionament social i el conseqüent oblit del paper del treball domèstic i de cures no remunerat en aquest procés. Malgrat les diferències, ambdós posicionaments s'han contemplat i integrat, de forma complementària, al llarg de les planes que integren aquesta guia.

Però, com es pot avançar en aquesta línia? Com superar la ceguera de gènere de l'economia oficial i visibilitzar i integrar tots els treballs (mercantil i no mercantils) necessaris pel funcionament i reproducció del sistema econòmic? El primer pas, i fonamental, és integrar el gènere com a categoria d'anàlisi econòmica.

Introduir el gènere com a categoria d'anàlisi implica considerar la concepció del gènere com una construcció social, és a dir, com un sistema de valors (jeràrquic) que defineix comportaments i actituds d'ambdós sexes, però que no és estàtic sinó que evoluciona i varia en funció del temps i la regió del món que s'està estudiant. Fa referència a la necessitat de desagregar les dades en funció del gènere, a considerar aspectes com la divisió sexual del treball, les desigualtats de gènere en l'accés als recursos (dintre i fora les llars), i les estructures implícites de jerarquia i poder, alhora que intenta promoure l'equitat de gènere en totes les esferes de l'activitat econòmica.

La consideració d'aquesta categoria presumeix que les normes de gènere estan implícites en el funcionament de la societat i són centrals per entendre el funcionament de l'economia. Implica reconèixer la contribució dels treballs no remunerats, en general, i els domèstics i de cures, en particular, en el sosteniment del sistema i la sostenibilitat de la vida. Al mateix temps, es pren consciència que la densitat del fenomen va més enllà de la simple desagregació de dades per sexe que contemplen les estadístiques oficials.

Aquesta conceptualització permet analitzar els aspectes de gènere implícits en els fenòmens econòmics i les implicacions de les polítiques públiques. Per exem-

ple, es tractaria de considerar diversos aspectes: com intervé el gènere en el funcionament del mercat de treball remunerat? Per què les polítiques d'austeritat tenen un impacte diferent entre dones i homes? Quina classe de polítiques promouen un creixement que permeti la reducció de les desigualtats? Aquest posicionament requereix, tanmateix, una visió interseccional que consideri, també, les diferències entre les persones, ja siguin dones o homes. L'anàlisi econòmica no es pot fer, doncs, al marge de les categories socials de classe, ètnia, origen, edat, orientació sexual, religió, etc. Però la ceguesa històrica i analítica de l'economia dominant no només ha invisibilitzat la contribució de les dones al funcionament de l'economia i la reproducció social, sinó que també ha obviat les seves aportacions a la construcció del pensament econòmic i l'avenç de la disciplina.

En els últims anys s'ha produït, no obstant això, una major consciència sobre la importància d'incorporar la perspectiva de gènere a la recerca i l'ensenyament de l'economia. S'ha evidenciat que les dones tenen rols econòmics significatius com a treballadores, consumidores (Silverstein i Sayre, 2009) i agents de canvi social, i que no considerar aquestes realitats pot portar a conclusions inadequades i polítiques ineficients. Posar exemples d'aquesta realitat és rellevant per il·lustrar el paper de les dones en la societat i com una representació adequada podria influir positivament en l'educació i en altres esferes de l'activitat econòmica. En l'àmbit de les organitzacions empresarials, podem mencionar Mary Barra, CEO de General Motors des de 2014 i amb un paper clau en la transformació cap a vehicles elèctrics (Gover, 2017). En organismes econòmics internacionals destaquem a Kristalina Georgieva, directora gerent del Fons Monetari Internacional; Christine Lagarde, presidenta del Banc Central Europeu, o Nadia María Calviño Santamaría, presidenta del Banc Europeu d'Inversions. A nivell acadèmic, destaquem el nom de tres dones que han obtingut el premi Nobel d'Economia: Elinor Ostrom (2009), per l'estudi del paper de les comunitats locals en la gestió de béns comuns; Esther Duflo (2019), qui mitjançant l'economia experimental ha fet contribucions rellevants en el camp de l'economia del desenvolupament; i recentment, Claudia Goldin (2023), qui, des de la història econòmica i l'economia del treball, ha investigat les diferències de gènere en el mercat laboral, l'educació i els ingressos. Finalment, com a exemples d'agents de canvi social cal mencionar a Malala Yousafzai, premi Nobel de la Pau al 2014 en reconeixement per la seva lluita per l'educació femenina, i el treball fet per Greta Thunberg com activista ambiental que ha mobilitzat persones a nivell mundial en la lluita contra el canvi climàtic.

La manca de referents femenines en l'àmbit científic, acadèmic i professional pot contribuir a la percepció que les dones tenen menys presència o menys èxit en el

món de l'economia i, per tant, pot minvar la confiança i les aspiracions de les dones estudiants i donar una visió esbiaixada per la totalitat de l'alumnat, independentment del seu sexe/gènere. Aquest context posa de manifest la importància d'introduir la perspectiva de gènere en la docència; ja sigui mitjançant una representació més equilibrada de protagonistes femenines i masculins (tant en l'esfera mercantil com en la no mercantil) a la bibliografia, o bé a les classes i als materials didàctics. Una millor representació de la diversitat de gènere contribueix, a més, a una educació més inclusiva i equitativa, i a una millor preparació de l'alumnat per a un món divers i complex.

Aquesta guia pretén superar la ceguesa de gènere implícita en l'enfocament tradicional de la disciplina i proporcionar una visió i anàlisi econòmica més ampla. Tracta de proveir d'una nova mirada que propicii la reflexió i la crítica i permeti: (i) entendre que les fronteres de l'economia s'estenen més enllà del mercat; (ii) qüestionar-se els models econòmics hegemònics; (iii) la necessitat de desagregar dades en funció del sexe; i (iv) la importància de visibilitzar les aportacions de les dones en la construcció del pensament i la disciplina econòmica. El resultat d'aquestes reflexions evidencia la necessitat d'abordar els biaixos de gènere existents, tant en els plans d'estudi i plans docents com en els continguts de les diferents matèries de la disciplina. Tots aquests aspectes es tractaran en les seccions següents d'aquesta guia.

03. PROPOSTES GENERALS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA

Com introduir la perspectiva de gènere en la docència universitària en Economia? Aquesta secció presenta propostes i reflexions orientades a respondre aquesta pregunta.

El grau en Economia té com a objectiu principal formar a persones que en el seu àmbit professional siguin capaces d'analitzar la realitat econòmica, avaluar-ne la possible repercussió de les polítiques públiques i plantejar propostes de canvi o de reforma. En altres paraules, el grau en Economia proporciona els coneixements, tant teòrics com pràctics, que permeten analitzar amb profunditat la realitat econòmica que ens envolta. S'espera que les i els economistes siguin persones capaces d'entendre la interrelació entre economia i societat; de pensar en els problemes econòmics des d'una perspectiva global considerant, al mateix temps, la seva resolució a escala local; de relacionar els diferents aspectes que configuren un sistema econòmic; de valorar les implicacions derivades de les decisions de política econòmica; i de donar resposta a la problemàtica econòmica que planteja la societat en general i les diferents unitats que interactuen (com ara les persones, les institucions, les empreses privades o els diferents sectors econòmics).

En aquest sentit, la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència del grau en Economia de forma consistent i generalitzada permet impactar en el món professional, mitjançant la reducció de la ceguesa al gènere en un ampli ventall de professions: des de l'administració pública (tècnics comercials i economistes de l'estat, tècnic i inspector d'institucions de crèdit, tècnic superior de l'administració general, estadístics facultatius, interventors tesorers de l'administració local, auditors del Tribunal de Comptes, inspectors d'entitats de crèdit del banc de Espanya, etc.), el sector privat (en grans, petites i mitjanes empreses dins de qualsevol sector però en especial a la banca, la consultoria, les mútues, assessories o societats mercantils), els organismes internacionals (com el Fons Monetari Internacional, el Banc Mundial, l'Organització per a la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic, les institucions de la Unió Europea, diversos organismes sense ànims de lucre, etc.), l'exercici lliure de la professió (exercint la consultoria fiscal o comptable, o treballant en àrees de serveis d'estudis de bancs o institucions públiques), fins a la docència i la investigació (a escoles de negocis, centres universitaris públics o privats, ensenyament secundari, batxillerat o formació professional).

Amb l'objectiu de formar professionals competents i socialment responsables, al llarg de la seva formació acadèmica l'alumnat anirà adquirint les principals competències generals, específiques i transversals que els aportaran els coneixements, les actituds, les habilitats i els valors propis de la professió d'economista. Unes competències que s'han anat definint en els plans d'estudis del grau en Economia de les diferents universitats de l'estat espanyol. No obstant això i malgrat l'ampli marc normatiu sobre la perspectiva de gènere que hi ha a nivell internacional, europeu, estatal i català, la realitat és que en l'actualitat no existeix explícitament una competència sobre perspectiva de gènere en la major part de graus en Economia de l'estat espanyol.

En aquest sentit, la primera proposta és la d'**incloure una competència transversal de perspectiva de gènere** enfocada a «desenvolupar la capacitat d'avaluar les desigualtats per raó de sexe i de gènere per dissenyar solucions» (AQU, 2018:15). Aquesta competència, de caire transversal, tindria com a objectiu principal conscienciar i sensibilitzar a l'alumnat sobre les normes i rols de gènere i els biaixos inherents a la seva omisió en l'ensenyament de l'economia i hauria d'estar orientada a desenvolupar un raonament crític i un compromís social. Adicionalment, aquesta competència transversal permetria oferir un marc coherent per, posteriorment, poder definir i concretar les accions específiques en el disseny de les activitats docents de les diferents matèries i assignatures.

Tanmateix, la *Women's and Gender Research Network* (NRW) estableix que l'alumnat d'Economia ha d'aprendre a analitzar i discutir les diferències de gènere en el comportament econòmic i els resultats econòmics, així com els determinants d'aquestes diferències. La NRW aposta perquè les futures generacions de professionals de l'àmbit de l'economia, al llarg de la seva formació, haurien de prendre consciència de la interconnexió entre gènere i economia tenint en compte tant les teories i models convencionals com l'evidència empírica, adoptant-hi una visió crítica. El focus es posa en els aspectes generals i propis de la disciplina econòmica.

La segona proposta és la de **revisar i incloure la perspectiva de gènere en la definició de les competències generals i específiques del grau en Economia**, sempre que sigui possible i rellevant. En alguns casos, les competències són prou generals i es pot argumentar que la dimensió de gènere està inclosa implícitament; no obstant això, es proposa que la menció sigui explícita per tal d'aconseguir que la perspectiva de gènere s'inclogui en els plans docents, no de forma testimonial, sinó real. Per tal de dur a terme aquesta revisió caldria que els grups de treball i òrgans decisors de la planificació docent de cada facultat i univer-

sitat es planteessin, entre d'altres, les preguntes següents: «Com garantir que la formació professional de les i els economistes sigui competent en considerar la diversitat de sexe i gènere de la societat i, en particular, de les diverses unitats que interactuen en l'activitat econòmica, incidint en la presa de decisions i amb implicacions en les polítiques econòmiques?», «com s'haurien de modificar les competències generals i específiques del pla d'estudis per aconseguir-ho?». A continuació presentem una proposta de definició de competències generals i específiques en les que s'inclou de forma explícita la dimensió de gènere:

- Competències generals
 - Raonament crític i compromís amb la pluralitat i diversitat de realitats de la societat *incloent la diversitat de gènere*.
 - Compromís ètic *incloent l'equitat de gènere*.
 - Capacitat d'aprenentatge i responsabilitat *tenint en compte els biaixos de gènere*.
 - Treball en equip *considerant l'equitat i les diferències de gènere*.
 - Capacitat creativa i emprenedora *considerant les diversitat de necessitats segons el gènere*.
 - Sostenibilitat *incorporant la perspectiva de gènere en l'anàlisi de l'impacte social i en els efectes ambientals*.
 - Capacitat comunicativa *considerant les diferències de gènere*.
 - Capacitat d'adaptar-se als entorns dinàmics *considerant les diferències de gènere*.
 - Capacitat d'utilitzar les tecnologies de la informació i comunicació en el desenvolupament professional *considerant les diferències de gènere*.
- Competències específiques:
 - Capacitat d'analitzar les organitzacions i el seu entorn *considerant les diferents conseqüències segons el gènere*.
 - Capacitat de identificar situacions d'optimització de recursos i de costos *considerant la diferenciació de gènere*.
 - Capacitat d'elaborar, analitzar i interpretar informació econòmica *tenint en compte les limitacions derivades de les dades sense perspectiva de gènere*.

- Capacitat per fonamentar i aplicar el marc regulador econòmic i social i els seus efectes *considerant les diferències de gènere de l'entorn*.
- Capacitat d'aplicar el raonament econòmic a la presa de decisions *tenint en compte les diferències de gènere*.
- Capacitat d'identificar i comprendre les institucions econòmiques i el seu funcionament *sent conscient del biaix androcèntric existent*.
- Capacitat d'actuar en entorns econòmics globals *considerant les conseqüències diferenciades en termes de gènere*.
- Capacitat de processar i interpretar dades econòmiques *considerant les limitacions derivades de l'omissió de la perspectiva de gènere*.
- Capacitat d'analitzar la història i el desenvolupament de les idees econòmiques *incorporant la perspectiva de gènere*.
- Capacitat d'analitzar críticament teories i models econòmics *sent conscient del biaix d'androcèntric de la generació de coneixement*.

No obstant això, la incorporació de la perspectiva de gènere en les diferents matèries i assignatures del grau en Economia no es podrà realitzar si no existeix una revisió dels resultats d'aprenentatge vinculats. Per aquest motiu, la tercera proposta implica la **definició d'uns resultats d'aprenentatge vinculats a les competències relacionades amb la perspectiva de gènere**, que permetria la introducció de la perspectiva de gènere en la docència d'una forma transversal i integradora. A mode d'exemple es proposen els resultats d'aprenentatge següents:

- Identificar les contribucions dels estudis de gènere i de les dones a l'avenç de la disciplina econòmica.
- Identificar els biaixos i estereotips de gènere implícits en els conceptes i continguts de la disciplina (visió convencional).
- Saber analitzar i discutir les diferències de gènere en el comportament dels agents econòmics i en els resultats, així com els determinants d'aquestes diferències.
- Saber identificar els biaixos de gènere implícits en els models econòmics i en els resultats derivats de la seva aplicació.
- Saber analitzar els efectes de les polítiques macroeconòmiques amb perspectiva de gènere així com el seu paper en la reproducció o transformació de desigualtats de gènere.

- Saber identificar l'impacte diferencial de gènere derivats de les crisis econòmiques, així com els determinants d'aquestes diferències.
- Saber identificar els efectes de gènere associats a la globalització.
- Saber realitzar un anàlisi sensible al gènere de la fiscalitat.
- Saber identificar l'impacte diferencial de gènere dels pressuposts públics.
- Produir, recollir i interpretar dades empíriques de manera sensible al gènere.
- Identificar les implicacions derivades de la intersecció del gènere amb altres eixos de desigualtat (edat, classe, raça, identitat, diversitat funcional, etc.).
- Identificar els biaixos i estereotips de gènere en els continguts i en l'exercici de la professió.
- Saber fer ús d'un llenguatge inclusiu i no sexista.

És en aquest context ampli, que inclou coneixements, actituds, habilitats i valors, en el que s'han de definir les propostes i estratègies per incorporar la perspectiva de gènere en la docència de l'economia. És un procés global que requereix una mirada transversal, en la que totes i cadascuna de les matèries i assignatures ofereixin una resposta a la pregunta següent: «Com es pot incorporar la perspectiva de gènere en aquesta matèria o assignatura?» Com en qualsevol grau el ventall és ampli. Per una banda, cal tenir en compte el tipus d'assignatures (des de les assignatures de formació bàsica, obligatòries, i optatives, fins als treballs de recerca i pràctiques curriculars). Per l'altra, cal considerar la varietat d'especialitats en el sí de la disciplina (des de la història, la sociologia, l'empresa, l'organització i l'entorn geopolític, la política econòmica, l'economia del sector públic, la teoria econòmica, fins l'estadística, l'econometria, i les matemàtiques). Addicionalment, cal tenir present, també, l'ús generalitzat d'un llenguatge sexista i no inclusiu, les bretxes de gènere en les referències bibliogràfiques i, sobretot, el currículum ocult, expressat en les bretxes de gènere associades a les guies docents actuals en les que habitualment sota una falsa neutralitat en la disciplina s'amaga una sobrerrepresentació dels fenòmens estudiats a partir de les experiències masculines.

És un procés multinivell perquè la perspectiva de gènere s'ha d'incorporar tant a un nivell més ampli (política docent universitària) com a un nivell més concret (pràctica docent). Pel que fa a la política docent universitària, ja hem mencionat la necessitat d'incorporar i fer explícita la perspectiva de gènere en la definició de

les competències (generals, específiques i transversals) i resultats d'aprenentatge que articulen el pla d'estudis del grau. Respecte la pràctica docent, relacionat amb la docència individual en cada assignatura, cal que el professorat tingui presents els quatre pilars fonamentals de la docència —els continguts, les dinàmiques docents, el mètodes docents i l'avaluació— i els diversos nivells d'acció —accions fonamentals, accions de fàcil aplicació, accions avançades, i accions amb expertesa— en els quals es vulgui incidir i introduir la perspectiva de gènere.

El constructivisme ha estat una de les bases de moltes de les metodologies docents actives que han emergit recentment en el context de la docència universitària. Aquesta teoria sosté que les persones construeixen el seu propi coneixement i aprenentatge mitjançant experiències i estructures mentals prèvies (Coloma-Manrique i Tafur-Puente, 1999). El professorat proveeix a l'alumnat amb eines i guies que facilitin el seu aprenentatge, sense identificar-se amb la figura tradicional del professorat-transmissor directe de coneixement. Donat que l'alumnat construeix el seu coneixement sobre la base d'experiències prèvies, cada estudiant pot interpretar els conceptes de manera diferent depenent de les seves vivències personals. Tot això porta a que sota aquest paraigües docent es fomenta que l'alumnat s'involucri activament en la seva educació, utilitzant els recursos i les eines proporcionades per descobrir i comprendre per hom mateix. Donat que el gènere és una realitat vivencial individual que travessa tots els aspectes i dimensions de la vida, des d'alguns àmbits s'ha potenciat aquest tipus de docència per tal de transmetre i incorporar la perspectiva de gènere.

Tanmateix, hi ha veus crítiques al constructivisme, tant social (Bunge, 1993, 2007; De Paz, 2016; Lara, 2022) com pedagògic (O'Connor, 2022). En aquest sentit, s'argumenta que sovint l'alumnat no posseeix models mentals previs necessaris per poder «aprendre a aprendre» i que el constructivisme s'oposa, per definició, al que es podria anomenar «veritat objectiva». Així mateix, es considera que el constructivisme, basat en l'aprenentatge individualitzat de les experiències pròpies de l'alumnat, elimina el debat que és font, també, de l'aprenentatge i de la construcció de coneixement. En aquest context, situar la incorporació de la perspectiva de gènere des de la pedagogia constructivista pot ser tot un repte, donat que experiències i vivències personals molt diverses respecte al patriarcat o l'androcentrisme, per posar només dos casos, poden derivar aprenentatges completament diferents i fins i tot oposats posant en risc l'objectiu principal de la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència.

D'altra banda, el constructivisme es basa, entre altres aspectes, en els diferents estils d'aprenentatge de l'alumnat. Per exemple, mentre algunes persones apre-

nen més ràpid i millor mitjançant la representació gràfica i visual, d'altres ho fan mitjançant la transmissió oral del coneixement. De fet, si bé és cert que els anomenats estils d'aprenentatge difereixen segons les persones, el seu entorn sociocultural i els seu bagatge acadèmic previ (Eddy *et al.*, 2014), no hi ha consens sobre l'existència de diferències significatives segons els gènere, trobant-se evidències tant en sentit positiu (Werhwein *et al.*, 2007), com en sentit contrari (Urval *et al.*, 2014). En la mateixa línia, la literatura existent no permet treure conclusions clares sobre les diferències de gènere respecte als diferents mètodes d'avaluació, ja siguin de forma oral o escrita, en grup o individual, preguntes tipus test o de desenvolupar, utilitzant l'escriptura manual o les noves tecnologies. Iriberry *et al.* (2021) i Woodfield *et al.* (2005) contribueixen a aquest debat mostrant evidències a favor i en contra.

En aquest sentit, el professorat ha de tenir present molts aspectes a l'hora de dissenyar un pla docent equilibrat. Per una banda, cal reconèixer que l'alumnat serà divers, no només en termes de gènere sinó també en termes socioeconòmics i culturals, que farà que la seva experiència d'aprenentatge (que no és el mateix que l'aprenentatge) sigui diferent. Cada persona porta un bagatge propi resultat de la seva socialització individualitzada (com a dona o home, rica o pobre, etc.) i dels seus coneixement previs i interessos particulars. Aquest bagatge, però, no és exclusiu de l'alumnat; el professorat també ha de ser conscient del seu propi bagatge, que opera de filtre en tota la tasca docent (des de la preparació fins a l'avaluació). D'altra banda, ha de tenir present els recursos disponibles per dur a terme aquesta tasca docent. Les limitacions, no només físiques sinó també administratives, que envolten la pràctica docent universitària fan que l'aplicació d'una docència conscient i significativa en termes de gènere pugui distar d'una planificació teòrica ideal. Aquests elements respecte la diversitat i les restriccions són essencials per tal de dissenyar un curs amb perspectiva de gènere.

Tenint en compte aquest marc general, hi ha, no obstant això, algunes idees o accions que és important tenir en compte a l'hora d'impartir docència en el grau en Economia amb perspectiva de gènere. Una d'aquestes accions és la de **visibilitzar les aportacions de les dones a la disciplina**. De forma general, l'alumnat del grau en Economia acostuma a acabar els seus estudis universitaris recordant un parell o tres de noms d'economistes rellevants, homes en la seva totalitat, i tenint la percepció que les dones no han estat mai una part activa del coneixement econòmic. En aquest sentit, s'han de fer esforços per destacar no només les aportacions econòmiques realitzades per dones economistes, sinó també per **portar a l'aula qüestions i temàtiques que**, tot i estar relacionades amb l'activi-

tat econòmica, han passat desapercebudes per la literatura econòmica convencional pel simple fet de referir-se a temes que afectaven i **afecten majoritàriament a les dones**. Un clar exemple, però no l'únic, és el cas de la producció i el treball domèstic i de cures. En aquest sentit, l'apartat 4 d'aquesta guia proporciona informació, eines i exemples que intenten cobrir les dues mancances.

La introducció de la perspectiva gènere requereix també **revisar i modificar el llenguatge** utilitzat en els plans docents, ja que són una peça clau d'informació per l'alumnat. S'han de trobar fórmules neutres que englobin a totes les persones independentment del gènere. Aquest canvi de llenguatge és una manera simple però efectiva de reconèixer i incloure la diversitat de gènere en el currículum docent.

També s'ha de tenir present els **biaixos de gènere**, conscients i inconscients, que es donen en totes les **fases de l'activitat docent**, però particularment en l'**avaluació** (Mehic, 2022).

Una última acció és la de **treballar els estereotips i prejudicis dins l'aula**, posant un èmfasi especial en la diversitat de les realitats individuals i en la comprensió de les dinàmiques de poder. L'objectiu d'aquesta acció va més enllà de la perspectiva de gènere, ja que busca que les futures persones graduades siguin sensibles i tinguin la capacitat de reconèixer i abordar els reptes que plantegen la diversitat de desigualtats que es troben en la societat actual.

En conclusió, la introducció de la perspectiva de gènere en la docència universitària és un exercici desafiant. Per una banda, la coordinació i coherència entre les accions per incorporar la perspectiva de gènere en els diferents nivells és un requisit necessari per tal de garantir que els esforços individuals, a nivell docent, no quedin sense un recolzament a nivell institucional més ampli, que dirigeixi de forma clara el missatge que es transmet des de les institucions de formació superior a la societat i al món professional. Per una altra, és la persona docent (o equip docent) qui ha de decidir la combinació de continguts, dinàmiques, mètodes i avaluació, així com el nivell que consideri més adequat per a la seva realitat docent. Una realitat que estarà caracteritzada per un alumnat divers amb un bagatge propi i per un context institucional determinat. No hi ha receptes màgiques, l'única garantia d'èxit és el compromís i l'ètica professional de la persona docent.

04. PROPOSTES PER INTRODUIR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE EN LA DOCÈNCIA EN ECONOMIA

L'economia és una disciplina àmplia i variada que es pot definir de diverses maneres. Una definició força estesa és la que descriu l'economia com la branca del coneixement que s'encarrega de la producció, la distribució, l'intercanvi i el consum de béns i serveis, incloent-hi també la transferència de riquesa (*Oxford English Dictionary*), tot i que hi ha definicions que fan referència a l'estudi de l'escassetat, a l'estudi de com la gent utilitza els recursos i respon als incentius, o a l'estudi de la presa de decisions (American Economic Association). És important tenir present que, malgrat la disciplina pren com a una de les principals unitats de referència les unitats monetàries, els fonaments de l'economia són sobretot no monetaris: parlem de persones, necessitats i recursos. En aquest sentit, la definició més influent ha estat la de Lionel Robbins (1932), que entén l'economia com l'estudi de la satisfacció de les necessitats humanes mitjançant recursos que, en ser escassos, s'ha d'optar d'entre els diferents usos alternatius que tenen.

La complexitat de la disciplina posa de manifest la impossibilitat de fer una proposta homogènia i única per introduir la perspectiva de gènere en la docència en economia. Per aquesta raó, aquesta secció ofereix una proposta àmplia i diversa en la que es diferencien grans blocs temàtics que formen la disciplina econòmica. Així doncs, el contingut es divideix en cinc apartats. En els quatre primers ofereixen propostes per introduir la perspectiva de gènere en cadascun dels blocs temàtics principals: teoria econòmica (macroeconomia, microeconomia i polítiques econòmiques), història (història del pensament econòmic i història econòmica), sector públic i economia del sector públic, hisenda pública, fiscalitat i gestió pública) i mètodes quantitativs aplicats a l'economia (estadística, econometria i matemàtiques econòmiques). El darrer apartat mostra l'assignatura «Dones, Treballs i Societat», com a exemple d'una experiència real de com introduir la perspectiva de gènere de forma pràctica i transversal en el grau en Economia i en el grau en Administració i Direccions d'Empreses de la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de Barcelona.

Cadascun dels cinc apartats inclou qüestions de discussió i reflexió que poden ser utilitzades de forma flexible i autònoma per les persones que utilitzin aquesta guia i que els permetrà elaborar els seus recursos docents propis. En aquest sentit, l'apartat 6 de la guia esdevé un complement perfecte que proporciona recursos, referències, articles acadèmics de suport, vídeos i pàgines web.

4.1. Teoria Econòmica

L'anàlisi econòmica es fonamenta en dos enfocaments complementaris: el microeconòmic i el macroeconòmic. La microeconomia proporciona un marc analític per explicar el comportament dels agents econòmics (consumidors individuals, llars, o empreses), en una varietat d'estructures de mercat (des de la competència perfecta al monopoli, passant per la competència oligopolística), mitjançant models de presa de decisions que permeten analitzar eleccions individuals, assignacions de mercat, o processos de negociació en els problemes d'elecció social. D'altra banda, la macroeconomia analitza el funcionament del sistema econòmic des d'una perspectiva agregada, així com l'estudi de les polítiques econòmiques que influeixen en el seu funcionament; principalment s'ocupa de temes com l'ocupació, la inflació o el producte total d'una economia.

El contingut d'aquest bloc s'acostuma a impartir en les assignatures de microeconomia, macroeconomia i polítiques econòmiques i, en qualsevol dels casos, hi ha un ampli marge per estructurar i incloure la perspectiva de gènere. La nostra proposta va més enllà de la necessitat de dades i anàlisis desagregades per sexes i inclou temes transversals que es poden incorporar tant a un curs d'introducció a l'economia com en cursos més avançats, així com estendre aquests conceptes a determinades assignatures relacionades amb l'àmbit de l'economia aplicada, com ara les polítiques públiques, l'economia laboral o la història econòmica.

4.1.1. Microeconomia

Un dels fonaments principals de l'enfocament microeconòmic convencional es basa en la consideració que el comportament d'elecció dels individus és racional. Aquest procés d'**elecció racional** consisteix en assignar els recursos escassos (amb usos alternatius) per cobrir les necessitats individuals. Aquesta elecció implica un mètode per ordenar i establir prioritats, que sota el compliment dels supòsits de racionalitat garanteix el rigor i l'objectivitat dels resultats de la teoria del consum (Nelson, 1995), i permet conjecturar el comportament econòmic dels individus. L'agent representatiu d'aquest comportament d'elecció racional és l'anomenat **homo economicus**, un concepte abstracte utilitzat en l'economia convencional per modelitzar el comportament humà. Aquesta abstracció s'estén a la teoria de la informació que tracta els conceptes d'incertesa, risc moral i selecció adversa.

El supòsit de l'*homo economicus* permet reflexionar conjuntament amb l'alumnat fins a quin punt l'abstracció matemàtica i de la teoria del consum convencional

representa i descriu el context social, històric, i cultural en el que les persones (i no individus) realitzen les seves decisions econòmiques. I, en concret, fins a quin punt les diferències de sexe i de gènere poden condicionar els resultats previstos per la teoria d'elecció racional. Uns exemples il·lustratius de com les desigualtats entre dones i homes en el context social reclamen una explicació contextualitzada i diferenciada del concepte d'elecció treball-oci. De la mateixa manera, el fet que existeixi una discriminació salarial entre dones i homes en el món laboral, fa que l'aplicació del concepte del cost d'oportunitat pugui produir resultats poc consistents.

Ara bé, la revolució de l'economia del comportament va posar en entredit el supòsit de racionalitat. Els supòsits del comportament de l'*homo economicus* es van sotmetre a proves experimentals, arribant a la conclusió que eren deficitaris. L'economia i les finances del comportament (també anomenades conductuals) són camps propers que apliquen els resultats de les investigacions cognitives, emocionals i socials de les persones per a una millor comprensió de la presa de decisions econòmiques. Els models del comportament, generalment, integren la psicologia amb la teoria econòmica neoclàssica. La incorporació recent de la neurociència ha permès analitzar les bases neuroanatòmiques i neurofisiològiques del comportament econòmic, conformant-se així l'anomenada neuroeconomia.

L'economia del comportament parteix de la base que els humans no són éssers 100% racionals i que el seu comportament està subjecte a l'estímul de múltiples factors interns i externs que, sovint, els porten a prendre decisions irracionals. Les persones són incapaces d'analitzar i distingir completament les diferents opcions i escenaris a què estan exposades. Davant d'això, la ment crea mecanismes de resposta que ajuden a simplificar el procés de presa de decisions. Aquest procés es produeix de manera inconscient i es veu influenciat per biaixos, emocions, tendències i altres elements. Moltes vegades aquestes decisions tenen un impacte negatiu a les finances de les persones. En aquest camp cal destacar a tres premis Nobel Richard H. Thaler (2017), Daniel Kahneman (2002) i Herbert Simon (1978), juntament amb el pioner de l'economia experimental Vernon Smith (Earl, 2018).

L'economia del comportament estudia el tema de les desigualtats de gènere (Sent i van Staveren, 2018; Fornwagner *et al.*, 2022), on destaquen les aportacions d'Iris Bohnet (2016), que ofereix una visió general convincent dels estudis sobre el tema en què s'aventura a explicar com es pot impulsar el comportament cap a més igualtat.

La caixa de recursos docents 1 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre els aspectes de gènere en microeconomia i economia del comportament.

4.1.2. Macroeconomia

Relacionar gènere amb la macroeconomia implica reconèixer l'existència d'interaccions entre el sistema econòmic i les relacions de gènere. És a dir, els mercats incorporen i perceben la influència de les normes i comportaments socials. Per exemple, les bretxes de gènere en educació poden afectar al creixement econòmic com a resultat d'una assignació deficient del talent amb efectes sobre la productivitat del treball (Seguino, 2021). Aquest apartat evidencia la falsa neutralitat inherent en les anàlisis i els models macroeconòmics convencionals, ressaltant dos aspectes. D'una banda, la presentació de la informació de forma agregada emmascara les diferències de gènere i les desigualtats. De l'altra, mantenir la coherència entre l'anàlisi macroeconòmica i els fonaments microeconòmics, mitjançant la racionalitat d'elecció de l'anomenat *homo economicus*, impedeix incorporar l'estructura social on s'inclou la dimensió de gènere en els models macroeconòmics.

L'enfocament macroeconòmic, en centrar-se en el comportament agregat dels agents econòmics, mostra el funcionament global del sistema econòmic a través de models que estudien els determinants de l'evolució de les macromagnituds econòmiques i prediuen comportaments futurs.

Segurament, una de les representacions més simples del funcionament de l'**activitat econòmica** i les vinculacions entre els diferents agents econòmics és el model del **flux circular de la renda**. En la seva versió més senzilla, les llars ofereixen els factors de producció (treball, capital, terra) a les empreses per a la producció de béns i serveis que posteriorment seran consumits per les llars, configurant-se una relació circular de béns, serveis i factors de producció en termes físics. Paral·lelament, i en sentit contrari, es crea una relació circular en termes monetaris en la que les llars perceben les rendes dels factors de producció i compren els béns i serveis que consumeixen amb els ingressos obtinguts.

Els dos circuits mostren l'existència d'un mercat d'intercanvi de béns i serveis i d'un mercat de factors de producció. També evidencien que l'economia implica conceptes físics (béns, serveis, hores de treball o d'ús del capital, extensió d'ús de la terra) i monetaris (diners rebuts mitjançant salaris, dividends o rendes de la terra, i diners per comprar dels béns i serveis). Aquesta dualitat de l'activitat cir-

cular en termes físics i monetaris fonamenta la diferència entre producció i valor monetari de la producció o, en altres paraules, entre frontera de possibilitats de producció i **producte interior brut (PIB)**.

Tradicionalment, l'economia s'ha focalitzat en les activitats de mercat (producció, distribució i consum mercantil) delimitant l'estudi en l'anàlisi mercantil. No obstant això, rescatar l'existència paral·lela d'un circuit no monetari permet introduir la perspectiva de gènere mitjançant (i) la visibilització de les relacions socials i de poder en les que s'emmarquen tots els processos, i (ii) la consideració de totes les activitats i treballs que proporcionen béns i serveis fora de la lògica del mercat, ignorats pels models convencionals. En definitiva, implica ampliar el flux circular de la renda incorporant l'activitat econòmica de les llars, on es combinen els béns i serveis adquirits al mercat amb treball no remunerat (anomenat treball domèstic i de cures, en el que les dones han estat les principals protagonistes), amb l'objecte de produir béns i serveis necessaris per la reproducció —diària i generacional— de la població i del seu benestar.

A l'hora d'explicar aquesta temàtica, és important que el professorat insisteixi en que el que mesura el PIB per definició és el valor de la producció de mercat, però no el de les activitats i treballs realitzats fora de l'esfera mercantil (com la llar), rellevants per garantir l'existència de la força de treball necessària per la producció de mercat. Aquest és un bon moment per convidar a l'alumnat a qüestionar el concepte convencional de treball (vers el d'ocupació) i el d'activitat econòmica, i a visibilitzar el significat econòmic del treball i les activitats realitzades dins de l'esfera domèstica. També se suggereix reflexionar sobre les limitacions i els problemes d'utilitzar el PIB com a mesura de benestar, tot assenyalant la importància pel benestar del treball domèstic i de cures no inclòs al PIB quan es realitza de forma no remunerada. Aquestes reflexions tenen importància en termes de gènere, ja que les dones són les principals proveïdores dels serveis de cura a les persones.

La caixa de recursos docents 2 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el treball domèstic i de cures.

La reflexió ha de girar sobre les limitacions del PIB com a mesura del benestar, però en cap moment qüestionar el seu paper com a indicador de la producció monetària de mercat. En aquest marc cal analitzar el paper de la comptabilitat nacional i del sistema europeu de comptes, destacant l'existència del marc *input-output* i del **compte satèl·lit de la producció domèstica de les llars**, que permet estimar la producció i el treball realitzat dins de les llars per produir béns

i serveis, amb l'objectiu de proporcionar cura a les persones. L'estimació, tant en termes monetaris (imputant un valor monetari al temps de treball) o en termes físics (unitats de temps), permet desagregar la informació en diferents activitats (proporcionar vestit, alimentació, cures, etc.) i analitzar la diferent contribució de les persones segons el seu sexe i la seva edat, permetent, així, aprofundir en l'anàlisi del cicle de vida (Carrasco i Serrano, 2006; 2011).

Les diferents alternatives per estimar el valor monetari del treball i de la producció domèstica proporciona un context idoni per discutir les possibles implicacions d'emprar un o altre sistema de valoració. Així mateix, una discussió més avançada podria versar sobre les implicacions econòmiques i socials en el cas hipotètic que els indicadors de producció econòmica contemplessin la producció i el treball realitzats a l'esfera domèstica, i de les implicacions de diferents mesures de benestar (alguns exemples són l'índex de desenvolupament humà complementat amb l'índex de desigualtat de gènere del PNUD; el *Global Gender Gap Index* del Fòrum Econòmic Mundial; i l'índex d'igualtat de gènere de l'Institut d'Estudis Socials). Com a proposta, l'alumnat podria buscar dades del PIB i dels índexs conscients al gènere de països amb diferents nivells de desenvolupament o riquesa i observar la relació entre el PIB i la situació de desigualtat de les dones de cada país.

La caixa de recursos docents 3 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el tema del PIB.

En macroeconomia, juntament amb l'objectiu de creixement del PIB i mantenir la inflació controlada, també es treballa la importància de mantenir baixes les taxes d'atur. La introducció de la perspectiva gènere en l'estudi del mercat de treball precisa detenir-se en l'indicador econòmic que mesura l'ocupació i l'atur, on l'**Enquesta de Població Activa (EPA)** representa l'estadística oficial més rellevant. En aquest cas, el professorat pot evidenciar biaix de gènere inherent en les categories de l'EPA i les taxes que es deriven de la seva informació (taxa d'activitat i taxa d'atur), mitjançant l'exemple en el que una mare de 55 anys que treballés 40 hores a la setmana fent tasques domèstiques i de cures, que conviu amb el seu fill de 30 a l'atur, està considerada inactiva, mentre que el seu fill és actiu (Carrasco, 2014). El treball domèstic i de cures és aproximar a través de l'Enquesta d'Usos del Temps, tot i que la seva periodicitat no és tant contínua com la de l'EPA, o bé amb propostes metodològiques noves de renovació de l'EPA com la proposada per Carrasco (2004).

Un altre element d'interès és analitzar les desigualtats de gènere existents en el mercat laboral. Així, l'anàlisi de les dades de l'EPA evidencien taxes d'activitat més altes en el cas dels homes i taxes d'atur, temporalitat i treball a temps parcial més altes en el cas de les dones. Les dades també permeten observar una segregació horitzontal (les dones es concentren més en el sector serveis -educació, sanitat i cures- i els homes en la indústria i els camps científics) (Serrano *et al.*, 2020) i una segregació vertical (que remet al tema de sostre de vidre i terra enganxós), així com la persistència de les bretxes de gènere salarials i d'ocupació (Duarte *et al.*, 2019).

La caixa de recursos docents 4 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre la falsa neutralitat de les estadístiques d'ocupació.

4.1.3. Polítiques econòmiques

La importància de discutir els biaixos de gènere implícits en els indicadors econòmics descrits anteriorment radica en què no només s'utilitzen per estimar el PIB o el volum d'ocupació i atur, sinó que són mesures influents en l'elaboració de polítiques econòmiques. Per tant, cal no oblidar la relació entre les **polítiques econòmiques** i les desigualtats de gènere, incloent-hi les funcions del sector públic i els seus instruments (Bartual, 2024).

Des de l'economia convencional, les polítiques econòmiques tenen per objectiu fomentar el creixement econòmic, la plena ocupació i l'estabilitat de preus. En general, es presenten hipotèticament neutrals al gènere, o bé, no en fan cap referència. Tanmateix, el disseny i l'execució de polítiques econòmiques sobre mercat laboral, la distribució de la renda i el creixement econòmic acostumen a tenir efectes diferents segons el gènere de les persones afectades. A continuació, es proposen exemples que evidencien la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere en l'anàlisi de les polítiques econòmiques.

L'interès per les repercussions de gènere de la política macroeconòmica està lligat a l'estudi dels efectes derivats de les polítiques d'ajustament estructural, que es van produir als països en vies de desenvolupament al voltant dels anys 90 (Cagatay, 1998; Berik i Van der Meulen Rodgers, 2012). Estudis recents mostren els efectes de la crisi econòmica de 2008 i les polítiques d'austeritat aplicades per gestionar-les (Rodríguez i Addabbo, 2013; Berik, 2016). En general, aquestes polítiques incloïen mesures d'austeritat fiscal i monetària, privatització dels béns i serveis públics i liberalització dels fluxos comercials i d'inversió, que va produir, entre d'altres, una pèrdua de llocs de treball i de benestar generalitzada amb pit-

jors resultats per les dones. No obstant això, la magnitud dels efectes de gènere depenen de l'estructura sectorial i de la segregació laboral per gènere de cada economia. Per exemple, durant la crisi financera asiàtica, la pèrdua de llocs de treball va afectar especialment a les indústries d'exportació, amb una alta concentració de dones. En canvi, la gran recessió de 2008 iniciada als països desenvolupats en el sector de la construcció va provocar pèrdua de llocs de treball que va afectar més als homes, en una primera onada, i a les dones, en una segona onada (Serrano *et al.*, 2020).

Tanmateix, independentment dels sectors afectats a l'inici de les crisis, les polítiques fiscals contractives per reduir els dèficits públics tenen efectes més negatius sobre el treball i condicions de vida de les dones, com a resultat de les privatitzacions i refamiliarització de la cura derivada de les retallades pressupostàries en el sector públic amb una major concentració d'ocupació femenina (Gálvez i Rodríguez, 2017). La incertesa econòmica i les reduccions d'ingressos familiars derivades de les polítiques d'austeritat pot esdevenir una intensificació de la jornada laboral de les dones, molts cops orientada al mercat informal. A més, es produeix un desplaçament de gran part dels costos socials (salut, atenció a la dependència i a la infància, etc.) a l'esfera domèstica, incrementant la càrrega de treball no remunerat. Els models i les anàlisis convencionals acostumen a no considerar els efectes desiguals de gènere derivats de l'increment de treball domèstic i de cures (no remunerat). Tampoc cal oblidar l'existència d'altres costos menys tangibles i més difícils de mesurar com l'augment de l'estrès i de la violència domèstica (Beneria *et al.*, 2018).

Amb l'objectiu d'emfatitzar els efectes diferencials de gènere de les polítiques públiques, es proposa que l'alumnat analitzi l'evolució de les macromagnituds i dels principals indicadors econòmics derivats de la crisi del 2008 i de les polítiques de consolidació fiscal aplicades, per exemple, a Espanya i Grècia i, posteriorment, que reflexioni sobre els efectes de gènere de la reducció de la despesa pública en àmbits com l'educació, la sanitat i els serveis socials. L'alumnat hauria de concloure que aquestes polítiques van comportar una pèrdua de l'ocupació femenina (concentrada en aquests sectors) i un augment de la càrrega de treball no remunerat.

Recentment, s'ha explorat els efectes redistributius de les polítiques econòmiques, analitzant la rellevància de les polítiques i diferenciant entre dues categories de despesa pública: despesa en infraestructures físiques i el que s'anomena infraestructura social, que inclou les inversions en sanitat, educació i serveis socials. L'anàlisi se centra en la simulació de l'impacte dels canvis en aquestes

polítiques sobre l'ocupació i el creixement (Seguino, 2020, 2021; De Henau i Himmelweit, 2021). S'identifiquen vincles entre les despeses públiques en infraestructura física, la càrrega de treball domèstic i de cures no remunerat, i el creixement de la producció i l'ocupació, especialment en països en vies de desenvolupament (Fontana i Elson, 2014). D'altra banda, les inversions en despesa social no només redueixen la càrrega de treball de cures no remunerades de les dones, sinó que també creen oportunitats laborals que afavoreixen de manera especial a les dones (Antonopoulos i Hirway, 2010; Seguino, 2020) i permeten un autofinançament a llarg termini generat per l'efecte positiu sobre el creixement. Aquest darrer aspecte permet reflexionar a l'aula tant sobre els diferents impactes de les polítiques de despesa pública, com sobre la necessitat de considerar els seus efectes a llarg termini i no només a curt.

Respecte a la política monetària, els estudis se centren en els efectes d'una política monetària contractiva. La literatura dona evidències que el *gap* de gènere en l'ocupació tendeix a augmentar com a resultat d'una contracció monetària (Braunstein i Heintz, 2008; Braunstein, 2022), el que provoca un augment més gran de l'atur femení (Seguino i Heinz, 2012).

La caixa de recursos docents 5 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el gènere i les polítiques econòmiques.

4.2. Història

Els estudis que vinculen la història econòmica i la història del pensament amb el gènere són abundants. Aquest apartat presenta les aportacions de l'economia feminista a la construcció del pensament econòmic i, especialment en l'àmbit de la història del treball sobre l'activitat femenina en els segles XIX i XX. Finalment, es destaca el paper de les dones en el procés de globalització i en les crisis econòmiques. Les propostes d'aquest bloc temàtic poden incloure's en les assignatures d'història del pensament econòmic, història econòmica, economia del desenvolupament i, en alguns casos, economia internacional.

4.2.1. Història del pensament econòmic

La història del pensament econòmic té per objectiu que l'alumnat conegui els principals corrents que han conformat el pensament econòmic: l'economia preclàssica, l'economia política clàssica, la revolució marginalista i l'escola neoclàssica, el keynesianisme i el nou keynesianisme, i els corrents heterodoxes moderns (entre els que es troba l'economia feminista), i es mostra una visió contextualit-

zada i crítica de les principals idees de les escoles d'anàlisi econòmica. En aquest sentit, la introducció de la perspectiva de gènere té un doble vessant: (i) la crítica a la invisibilitat de les dones en el pensament clàssic, marxista i neoclàssic; i (ii) la recuperació de les idees d'algunes economistes silenciades per la història al llarg de la construcció de la disciplina.

La característica comuna de les escoles de pensament ortodox és la centralitat atorgada a les activitats de mercat, limitant l'àrea d'estudi a la producció, distribució i consum mercantil. **L'escola clàssica** se centra en la creació de riquesa a través del treball assalariat i en la distribució de la renda entre les classes socials, destacant conceptes com el de salari i divisió del treball (sempre referint-se al binomi treball/ocupació). El pensament clàssic representa l'inici de la separació entre l'esfera pública i privada, i entre el treball mercantil i treball domèstic. No obstant això, es reconeix implícitament la importància del treball familiar domèstic en la cura dels infants i en la reproducció de la força de treball, sense donar-li cap rellevància econòmica. El salari de subsistència de l'escola clàssica és un exemple d'aquest posicionament.

El professorat hauria d'incidir en aquesta qüestió i convidar l'alumnat a reflexionar sobre la capacitat dels salaris actuals per mantenir al treballador/a i la seva família i debatre sobre el paper de les activitats no mercantils realitzades a les llars en la formació de capital humà i en la seva articulació amb la producció capitalista. També es convida a treballar les aportacions d'algunes de les economistes del segle XIX (Carrasco 1991, 2006). Malgrat la incapacitat de l'escola clàssica de situar i donar valor econòmic al treball domèstic, presenta un avantatge respecte al corrent neoclàssic posterior: el reconeixement de l'existència d'una interrelació entre la producció i la reproducció.

L'escola neoclàssica desplaça l'atenció de la producció al valor al mercat i als preus, i consolida una visió de l'estudi de la conducta humana en relació a l'existència de recursos escassos que tenen aplicacions alternatives (Robbins i Howson, 2018). L'enfocament neoclàssic és més restrictiu que el clàssic, no té en compte el context ni les relacions socials, i consolida els supòsits basats en l'individualisme metodològic (*homo economicus*) i la teoria de l'elecció (Ferber i Nelson, 2009).

El professorat pot abordar el biaix androcèntric dels neoclàssics analitzant la figura representativa de les decisions: l'*homo economicus* i la seva presumible universalitat i racionalitat i mostrar que aquest corrent, en centrar-se en els mercats, no visibilitza la interrelació entre les relacions socials (entre elles el gènere)

i la dinàmica econòmica i, per tant, s'allunya de la realitat. Com exercici, es pot treballar, per exemple, l'obra de Becker en el context de «nova economia de la família» i comparar-lo amb les aportacions d'economistes de principis del segle XX (Sheppard, Garret Fawcett, Helen Stuart Campbell, Charlotte Perkins Gilman, Hazle Kyrk i Margaret Gilpin Reid) (Carrasco, 2006).

L'escola marxista focalitza l'estudi en la producció capitalista i els interessos de classe. Aquesta retòrica de les classes socials elimina la possibilitat de que hi hagi interessos de gènere (Folbre i Hartman, 1989).

Per últim, cal considerar **l'economia feminista**. La literatura situa els seus interessos en l'estudi d'aquelles activitats que s'orienten a la producció i manteniment de la vida humana (sostenibilitat de la vida) i la reivindicació de la dimensió política dels estàndards de vida, la qual cosa implica donar significat al treball domèstic i de cures.

La caixa de recursos docents 6 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el gènere en la construcció del pensament econòmic.

4.2.2. Història econòmica

A la història econòmica (i en particular la mundial), l'alumnat ha d'assolir una visió global de les diferents èpoques mitjançant l'estudi dels processos de canvi tecnològic i globalització des de la Revolució Industrial fins a l'actualitat, analitzant les conseqüències d'aquests processos i les respostes governamentals i institucionals.

La **crítica a les fonts clàssiques de l'activitat laboral** permet qüestionar gran part de les anàlisis que sobre l'estructura ocupacional dels segles XIX i XX, qüestionant el model d'evolució de l'activitat femenina contemporània (Klassen, 2019). Per exemple, el professorat pot proposar la lectura i anàlisi d'investigacions que evidencien el nivell d'activitat femenina de les societats industrials (Gálvez, 2000; Muñoz, 2012; Pérez-Fuentes, 2013).

També es pot aprofundir en l'estudi dels models de comportament laboral femení. En aquest cas, el professorat pot treballar aspectes com el **model de divisió sexual del treball** (on l'home és el responsable econòmic —*breadwinner*— i la dona és l'encarregada de la llar) i constatarà que no es va produir en el cas de les famílies de baixos ingressos, ni en la transició del sistema agrari al fabril, ni en les societats industrials (vegeu exemples a Pérez-Fuentes, 2004; Horrell i Humphries, 1995; Humphries i Sarasua, 2012; Sarasua, 2018). També es pot fer incidència

en que les **estratègies adaptatives de les dones** foren molt diverses i depenien especialment del salari del marit, però també de l'existència d'ajuts familiars. En determinats casos, les necessitats econòmiques de la família van comportar la participació de les dones en mercats formals o en l'economia submergida (com venedores ambulants o nodrisses...) (vegeu exemples a Sarasua i Gálvez, 2003; Borderias, 2004; 2012; Borderias *et al.*, 2020; 2022; Durbert i Muñoz, 2023). En definitiva, l'oferta de treball de les dones estava menys condicionada per les càrregues reproductives del que ha defensat la historiografia clàssica.

Un altre concepte o idea que permet la integració de la perspectiva de gènere és el cas de les **polítiques de liberalització econòmica i d'ajust**. La crisi del deute dels anys 80 va marcar l'inici d'un canvi de polítiques en els països endeutats del sud global, en què es va prioritzar el pagament dels deutes externs i l'obertura a la inversió estrangera i es va aplicar, com a resultat, polítiques d'ajuts estructurals que només prenen com a referència els estàndards econòmics, sense considerar el gènere com una dimensió d'anàlisi (Elson i Cagatay, 2000). Aquests programes van conduir a una precarietat del mercat laboral i a una reducció important dels beneficis socials. Els impactes negatius incloïen una pèrdua de llocs de treball superior per les dones i un increment de la càrrega de treball domèstic i de cures. Els professorat pot incidir en la modificació de les relacions entre les «esferes» productiva i reproductiva i la invisibilitat de la transferència de costos de l'economia monetitzada a la no monetitzada (Karamessin i Rubery, 2013; Gálvez i Rodríguez, 2017; Benería *et al.*, 2018).

La caixa de recursos docents 7 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el treball de les dones i el seu paper a la història econòmica.

Per últim, cal considerar els temes de desenvolupament i la globalització. Existeix un ampli reconeixement de la dimensió de gènere implícita en el comerç internacional que afecta, sobretot, als països menys industrialitzats i que està particularment relacionada amb la concentració de l'ocupació femenina en produccions de baix cost orientades a l'exportació, treball intensiu, zones franques industrials, baixos salaris i màxima flexibilitat (Seguino, 1997; Berik *et al.*, 2004; Mennon i Van der Meulen Rodgers 2021; Barrientos, 2019). La relació també s'associa a l'expansió de mercats globals com el de la prostitució i processos migratoris de dones cuidadores en les anomenades cadenes globals de cures (Benería, 2005; Barrientos, 2019).

La caixa de recursos docents 8 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre gènere i globalització.

4.3. Sector públic

Aquest bloc temàtic fa referència a les assignatures d'economia del sector públic, hisenda pública, i fiscalitat i gestió pública. L'objecte general és l'anàlisi econòmica del sector públic, amb especial èmfasi en el disseny, l'execució i l'avaluació de la política pública, així com la justificació de la intervenció pública (béns públics, externalitats, competència imperfecta, falles i inexistència de mercats, etc.), el pressupost públic, el sistema fiscal i la seva incidència sobre la distribució de la renda, i els efectes econòmics de les polítiques públiques i la seva avaluació.

L'ensenyament convencional de la gestió i anàlisi de les finances públiques no ha considerat, de forma generalitzada, la perspectiva de gènere (Polzer *et al.*, 2023). En aquest sentit, proposem integrar la perspectiva de gènere a través de l'estudi de **l'anàlisi pressupostària dels ingressos i la despesa pública**, mitjançant la reflexió sobre l'impacte dels tributs en termes de gènere. Qui acaba suportant l'impost? A qui beneficien les desgravacions i bonificacions? Les respostes permeten identificar l'impacte sobre el treball remunerat i el no remunerat, la interdependència entre l'esfera mercantil i l'esfera domèstica, i la contribució del sistema fiscal a la igualtat d'oportunitats entre dones i homes. Aquest tipus de preguntes també podem realitzar-se des de la perspectiva de la despesa: a qui va destinada? A qui afavoreix? Incentiva la reducció de desigualtats? Existeix interrelació entre l'esforç fiscal (pressió fiscal) i les cures al llarg del cicle vital? Els treballs de Stoksky (2005), Pazos (2005, 2011, 2014), García-Calvente i Ruiz-Garijo (2010), de Villota (2011) i de Villota i Gil (2017) donen resposta a aquestes i d'altres preguntes.

Amb l'objecte de mostrar els biaixos de gènere d'alguns tributs, el professorat pot treballar, per exemple, la incidència de la tributació conjunta de l'Impost sobre la Renda de les Persones Físiques (IRPF), proposant que l'alumnat reflexioni sobre la discriminació de persones casades davant de les solteres i parelles de fet, o el tipus marginal a què es grava la renda de les persones que són segones perceptores. Si el tipus marginal de la segona perceptora és més alt que el d'una persona soltera que té un treball remunerat del mateix nivell de renda (sent més perjudicial com més alts són els ingressos del primer perceptor i més baix el salari del segon), el cost d'oportunitat de treballar fora de la llar augmenta considerablement. En conseqüència, sembla que el marc de referència i orientació de les polítiques públiques s'ha de configurar gradualment cap a la individualització de drets socials i fiscals (González-Aparicio i Prieto-Álvarez, 2023). Es pot subratllar, també, com l'augment de la progressivitat impositiva a l'IRPF permet

recuperar la capacitat redistributiva de l'impost (com va passar a Espanya després de la crisi del 2008). Des d'una perspectiva de gènere l'augment d'aquesta progressivitat afectaria més als homes, com a perceptors de rendes més altes. Així mateix, el fet de no gravar amb l'Impost del Valor Afegit determinats productes, o bé gravar-los amb un tipus superreduït, esmorteix l'impacte de la pujada de l'IVA especialment en llars amb pocs recursos i famílies monoparentals femenines (Díaz-Calvarro, 2017).

Un altre tema d'interès per introduir la perspectiva de gènere és el cas dels **Presupostos amb Enfocament (o perspectiva) de Gènere (PEG)**, que analitzen si les despeses i els ingressos de les administracions públiques contribueixen a disminuir, augmentar o mantenir les disparitats existents entre dones i homes. La idea és comptabilitzar el gènere amb les finances públiques i al procés pressupostari (de Villota *et al.*, 2009; Jubeto, 2017; Downey i Nicol, 2020; Nolte *et al.*, 2021; Polzer, *et al.*, 2023) i requereix incloure una perspectiva de gènere a tots els nivells del procés pressupostari. L'experiència pionera d'Austràlia als 80 (Budlender, 2002; Elson i Sharp, 2010; Ng, 2016; Jubeto, 2017; Klatzer *et al.*, 2018) s'ha estès a Sud-àfrica, Canadà i Filipines i una gran part de països de la Unió Europea.

Per últim, el cas de la **política fiscal i la suposada neutralitat impositiva**. En línia amb l'apartat de macroeconomia, les polítiques fiscals poden reduir o reforçar les desigualtats de gènere i, en aquest sentit, una política de retallades en àrees com la salut, educació i serveis socials no té les mateixes conseqüències per homes i dones, donat l'increment de les tasques de cura a les llars i la dificultat d'accés al mercat de laboral en condicions d'igualtat (de Villota, 2011; Pazos, 2014; de Villota i Gil, 2017; Jubeto, 2017; Jubeto *et al.*, 2018).

La caixa de recursos docents 9 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el sector públic i la perspectiva de gènere.

4.4. Mètodes quantitius aplicats a l'economia

El contingut d'aquest bloc s'acostuma a impartir en les assignatures de matemàtiques econòmiques, estadística, i econometria.

4.4.1. Matemàtiques econòmiques

Podem definir l'economia matemàtica com l'aplicació de mètodes matemàtics per representar teories i analitzar problemes en economia, permetent formar proposicions significatives i comprovables sobre temes amplis i complexos que podrien expressar-se amb menys facilitat de manera informal. Gran part de la te-

oria econòmica es presenta actualment mitjançant un conjunt de relacions matemàtiques estilitzades i simplifcades, construïdes sobre un conjunt de supòsits, els resultats de les quals poden interpretar-se com a implicacions, i que són els models econòmics matemàtics.

Si bé símbols, models, expressions i equacions matemàtiques manquen de sexe i de gènere, es pot incidir de dues maneres. Per una banda, incloent en la bibliografia manuals i obres escrites per dones, i destacant a les explicacions a l'aula les teories, teoremes i aportacions realitzades per dones matemàtiques. Però també es pot introduir la perspectiva de gènere de forma específica, concretament en el cas de la Teoria de Jocs, que se centra en estudiar quina és l'elecció òptima d'un individu quan els costos i els beneficis no estan prefixats sinó que depenen de les eleccions d'altres individus. Teòricament s'han dissenyat diversos tipus que diferencien, entre d'altres, els jocs competitiu i els cooperatiu. Tot i que a nivell teòric no es pot concloure ni deduir que hi hagi una diferenciació en funció del sexe/gènere dels individus participants, l'evidència empírica ha demostrat la rellevància del gènere en l'altruisme, tant en els jocs d'últimàtum com de dictadors (Eckel i Grossman, 1998, 2001; Andreoni i Vesterlund 2001). En el cas del joc tipus dilema del presoner s'ha trobat que les dones cooperen molt més que els homes a la primera ronda, tot i que aquesta diferència desapareix a l'última ronda com a resultat, possiblement, de l'aprenentatge que es produeix de les experiències anteriors (Ortmann i Ticki 1999). Un estudi amb mostres de 12 països, va concloure que les dones cooperen significativament menys en general que els homes en el dilema del presoner d'un sol cop totalment incentivat (Dorrough i Glöckner, 2019). Aquesta diferència en la cooperació podria explicar-se pel fet que les dones tenen menys expectatives pel que fa a la cooperació dels seus socis d'interacció anònims. Aquests resultats contradiuen tant l'estereotip comú que les dones són més comunals, solidàries, emocionalment expressives i càlides que els homes i una evidència empírica substancial que demostra que les dones actuen de manera més prosocial en molts contextos.

La diversitat de resultats posa de manifest la importància de comentar a l'aula les diferències de gènere que la literatura econòmica ha mostrat, convidant, inclús, a l'alumnat a realitzar els seus propis experiments a petita escala

La caixa de recursos docents 10 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre el gènere i les matemàtiques econòmiques.

4.4.2. Estadística i econometria

L'estadística s'ocupa de tots els aspectes de les dades, inclosa la planificació de la recollida de dades pel que fa al disseny d'enquestes i experiments, organització, anàlisi, interpretació i presentació de dades. En l'anàlisi de dades s'utilitzen dos mètodes estadístics principals: l'estadística descriptiva, que resumeix les dades d'una mostra mitjançant índexs com la mitjana o la desviació estàndard, i l'estadística inferencial, que extreu conclusions sobre una població a partir d'una mostra de dades que estan subjectes a variacions aleatòries (per exemple, errors d'observació, variació de mostreig). Els processos de mesura estadística també són propensos a errors pel que fa a les dades que generen (errors aleatoris o soroll, errors sistemàtics o biaix, dades incorrectes) i s'han desenvolupat tècniques específiques per abordar aquests problemes.

També hi ha altres tipus d'«errors» comuns en les estadístiques socials i sistemes d'indicadors que s'originen pel fet que moltes d'aquestes estadístiques s'acostumen a definir com a «objectives», «no esbiaixades» i «neutrals», quan en realitat tenen un clar biaix androcèntric perquè es refereixen, fonamentalment, a trets i activitats que podríem designar com típicament masculines. Un exemple, ja mencionat anteriorment, és el de l'EPA (Carrasco, 2014b). Treballar per crear estadístiques que incorporen una perspectiva de gènere no significa necessàriament presentar les dades desagregades per sexe. Per exemple, les estadístiques de comptes nacionals que incorporen una perspectiva de gènere tenen en compte la contribució tant de les dones com dels homes a tots els àmbits socials i econòmics, inclòs el treball no remunerat. Per treballar i avançar en aquesta línia es recomana els treballs de Carrasco (2007) i Biglia i Bonet (2023), que ofereixen eines i estratègies per incorporar la perspectiva de gènere i interseccional en els processos de producció i interpretació de les estadístiques i dels estudis que se'n puguin derivar.

La confusió entre «sexe» i «gènere» encara persisteix entre els productors i usuaris d'estadístiques. És important distingir entre les dades desagregades per sexe i les estadístiques de gènere. Les dades desagregades per sexe es refereixen a recopilar dades i desglossar-les per separat per a dones i homes. Les estadístiques de gènere van més enllà, ja que tenen en compte les desigualtats de gènere més àmplies i el biaix de gènere en els mètodes i les eines de recollida de dades. A més, les estadístiques de gènere tenen el potencial de reflectir diferents grups de dones i homes, tenint en compte que el gènere es creua amb altres característiques pròpies de l'individu com l'edat, l'educació, la composició familiar, el país de naixement, etc. Això vol dir que les estadístiques de gènere poden reflectir una comprensió

més profunda de les situacions i necessitats de les dones i, per tant, donen suport a l'anàlisi de les desigualtats entrecruades (United Nations, 2016).

Per últim és important no equiparar les estadístiques de gènere amb les estadístiques de dones. La comprensió de les estadístiques de gènere, els seus usos i els seus usuaris ha canviat amb el temps (Corner, 2003). Els treballs inicials es van centrar en l'elaboració d'estadístiques sobre dones, en un context on molts països estaven recopilant dades per sexe, però la majoria de les dades es van analitzar i/o posar a disposició dels usuaris com a totals, sense possibilitat de diferenciar entre dones i homes. La demanda de dades i indicadors sobre dones provenia d'organitzacions de dones i defensores de les dones, que necessitaven estadístiques per donar suport a noves polítiques i programes orientats a reduir els desavantatges que pateixen les dones. Des d'aleshores, però, el focus ha passat de «només dones» a «dones i homes», tant a nivell estadístic com de polítiques.

En resum, les estadístiques de gènere tenen com a objectiu «reflectir les diferències i les desigualtats en la situació de dones i homes en tots els àmbits de la vida». En proporcionar proves de les igualtats de gènere i les bretxes de gènere en àrees clau, ajuden a fer visibles les desigualtats de gènere, que al seu torn poden informar l'elaboració de polítiques per abordar les bretxes de gènere identificades. Ajuden a identificar dades rellevants per a la vida de dones i homes i per a àrees clau de l'elaboració de polítiques i inclouen les característiques següents (EIGE, 2019):

- les dades es recullen i es presenten desagregades per sexe com a classificació primària i global;
- les dades reflecteixen qüestions de gènere;
- les dades es basen en conceptes i definicions que reflecteixen adequadament la diversitat de dones i homes i recullen tots els aspectes de la seva vida; i
- els mètodes de recollida de dades tenen en compte els estereotips i els factors socials i culturals que poden induir biaixos de gènere.

Cal, doncs, aproximar a l'alumnat la problemàtica d'algunes estadístiques per reflectir la realitat de les dones i explicar l'existència i característiques de les estadístiques de gènere (a diferència de les estadístiques de dones o de la simple desagregació de les dades per sexe). També és important que a les classes d'estadística s'utilitzin exemples amb bases de dades reals per mostrar els resultats entre diferents grups de la població, fent especial èmfasi en la diferenci-

ació entre homes i dones. Aquest enfocament és sobretot rellevant en l'actualitat, caracteritzada per una producció de dades creixent (*big data*).

Per últim, hi ha dos mètodes estadístics particularment adequats i força utilitzats per determinar fins a quin punt les diferències entre dos grups d'una variable es deuen a la diferenciació de sexes. Un d'aquests mètodes és l'anomenada descomposició Blinder-Oaxaca (Blinder, 1973; Oaxaca, 1973); el mateix mètode va se presentat per Evelyn Kitagawa (1955). El mètode explica la diferència en les mitjanes d'una variable dependent entre dos grups, mitjançant la descomposició de la bretxa en diferències dins del grup i entre grups en l'efecte de la variable explicativa. L'altre mètode estadístic és el conegut com a *propensity score matching* (Rosenbaum i Dubin, 1983), una tècnica de concordança estadística que intenta estimar l'efecte d'un tractament (per exemple, una política o una altra intervenció) tenint en compte les covariables que prediuen rebre el tractament; el mètode del *propensity score matching* intenta reduir el biaix a causa de variables de confusió que es podrien trobar en una estimació de l'efecte del tractament obtingut, simplement comparant els resultats entre les unitats que van rebre el tractament versus les que no ho van rebre. Un exemple de l'aplicació d'aquest mètode en qüestions de gènere i contaminació el podem trobar a Toro *et al.* (2024).

Mentre l'estadística s'ocupa de la inferència estadística, l'econometria s'ocupa de la inferència causal. Mitjançant l'aplicació de mètodes estadístics a dades econòmiques, l'econometria tracta de donar contingut empíric a les relacions econòmiques i analitzar teories econòmiques utilitzant una bateria d'eines com ara distribucions de freqüència, probabilitat i distribucions de probabilitat, inferència estadística, anàlisi de correlació, anàlisi de regressió simple i múltiple, models d'equacions simultànies i mètodes de sèries temporals.

En els models economètrics és habitual incloure el sexe com una variable independent (*dummy*), per tal d'analitzar si el fet de ser dona (o home) pot explicar una part significativa del comportament d'una determinada variable. Les aplicacions són molt diverses i hi ha un gran ventall a la literatura (per exemple Eurosstat, 2009; Fontelo *et al.* 2019).

La caixa de recursos docents 11 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional sobre la perspectiva de gènere en l'estadística.

4.5. Dones, treballs i societat

Per últim, volem presentar l'assignatura optativa de 6 crèdits «Dones, treballs i societat» que s'ofereix als graus en Economia i en Administració i Direcció d'Empreses de la Facultat d'Economia i Empresa de la Universitat de Barcelona.

Aquesta assignatura és hereva de l'assignatura anomenada «Dona i Economia» creada per la Dra. Cristina Carrasco el 1997, amb l'objectiu d'introduir aspectes de l'economia feminista en la llicenciatura en Economia. En l'actualitat és una assignatura transdisciplinària i transdepartamental, impartida de forma conjunta entre tres departaments: el d'Economia, el de Sociologia i el d'Història Econòmica, Institucions, Política i Economia Mundial, amb l'objectiu d'introduir la perspectiva de gènere de forma transversal en els estudis de grau i complementar, així, les teories, conceptes i enfocaments més estàndards i convencionals que s'imparteixen als plans docents dels graus. El 2023 aquesta assignatura va rebre la menció M. Encarna Sanahuja Yll a l'excel·lència en la inclusió de la perspectiva de gènere en la pràctica docent, dins les distincions Jaume Vicens Vives a la qualitat docent que atorga el Departament de Recerca i Universitats de la Generalitat de Catalunya.

L'assignatura s'organitza en tres blocs, cadascun focalitzat a introduir la perspectiva de gènere en la disciplina corresponent: economia, sociologia i història econòmica, aplicant alguns dels conceptes i exemples que s'han presentant en aquesta secció. En aquest apartat destaquem la metodologia docent utilitzada amb l'objectiu de treballar l'aprenentatge transdisciplinari i no fragmentat de la incorporació de la perspectiva de gènere en tres disciplines complementàries.

Amb aquesta finalitat es va dissenyar una innovació docent estructurada en quatre activitats d'avaluació contínua. Les tres primeres, amb un pes del 20 % de la nota final, corresponen a cadascun dels blocs de l'assignatura; la darrera, amb un 40 %, és una prova de síntesi individual. Les tres activitats d'avaluació contínua es basen en l'elaboració prèvia d'un mapa de cures individual, considerant el context personal que permet que l'estudiant se n'adoni de l'existència i abast real d'un aspecte freqüentment invisibilitzat: les cures. El mapes es presenten i es comenten en el grup classe per tal de compartir la diversitat d'experiències i la complexitat de les cures. A partir del mapa de cures individualitzat, cada estudiant ha de reflexionar com pot traslladar en el seu cas concret cadascun dels conceptes i aspectes que s'expliquen i es treballen a classe: quina és la relació del meu mapa de cures amb el sistema econòmic? Quina és la relació amb les polítiques públiques de benestar? I com ho van viure els meus àvies i avis? I la

meva mare i pare? Per tal de treballar les dues darreres preguntes l'alumnat, ha d'elaborar un línia de vida que els permet aprendre com els aspectes històrics treballats en el tercer bloc de l'assignatura s'han materialitzat de forma real al seu entorn familiar.

La innovació docent presentada implica una alta coordinació entre els tres blocs de l'assignatura, ja que l'estudiant va construint el seu aprenentatge a nivell teòric i també de forma vivencial i activa, plasmant els conceptes i teories al seu entorn proper i veient com es relacionen l'economia, l'anàlisi de polítiques públiques i la història.

La caixa de recursos docents 12 de la secció 06 ofereix material pedagògic addicional utilitzat en aquesta assignatura.

05. ENSENYAR A FER RECERCA SENSIBLE AL GÈNERE

La construcció esbiaixada per l'androcentrisme del coneixement acaba influint en la recerca, tant en la forma de fer recerca com en la recerca en sí. Per això, ensenyar a fer recerca sensible al gènere implica que s'ha de tenir present aquests dos aspectes.

5.1. Introduint la perspectiva de gènere en la recerca en economia: la recerca en sí

Com ja s'ha mostrat en les seccions anteriors, incorporar una perspectiva de gènere requereix més que una comparació de resultats entre dones i homes. Els processos i les dinàmiques de gènere s'han de reconèixer, teoritzar i explorar dins del propi projecte de recerca. Per a la investigació econòmica, això implica un enfocament més expansiu, que inclou aspectes de l'economia que sovint s'ignoren o simplifiquen massa. La diferències socioeconòmiques i culturals entre dones i homes fan que les opcions disponibles i les limitacions a les quals s'enfronten els dos grups difereixen i, en conseqüència, les polítiques econòmiques també tindran resultats diferents. Una anàlisi de gènere afegeix profunditat a la investigació reconeixent una gamma més àmplia de dinàmiques distributives i enriquint les maneres d'avaluar el benestar.

No obstant això, el biaix androcèntric està present de forma conscient o inconscient en totes les fases de la recerca. L'androcentrisme de la recerca implica fer recerca des de l'experiència i les vivències socials masculines limitades, generalment, a l'«imaginari» d'un home «blanc, occidental, sense diversitat funcional i de classe mitjana-alta». Això afecta tant a l'elecció dels temes d'investigació, en els enfocaments teòrics triats, en els mètodes quantitatius o qualitatius, a l'anàlisi i interpretació dels resultats i, per suposat, a les implicacions de les diferents polítiques públiques que se'n poden derivar; fins a les estratègies de comunicació i difusió dels resultats de recerca obtinguts.

5.1.1. Temàtiques

El biaix androcèntric de la recerca ha comportat (i encara comporta) la invisibilització de les dones. El focus s'ha posat en els problemes, qüestions i temàtiques considerades masculines i, per tant, centrals de l'anàlisi i la recerca econòmiques. Per revertir aquesta tendència cal reconèixer les fonts estructurals de la desigualtat de gènere que afecten l'avaluació dels resultats econòmics i fins i tot a la interpretació de conceptes com el de «creixement inclusiu», entenent que

el creixement no pot ser inclusiu si les dones no comparteixen els beneficis per igual que els homes. La naturalesa d'aquestes fonts estructurals de la desigualtat de gènere variarà d'un context a un altre, així com la seva importància relativa. No obstant això, una consideració general de les fonts estructurals de la desigualtat de gènere pot proporcionar un marc per construir una perspectiva de gènere en la investigació, l'anàlisi i les avaluacions de polítiques en economia. Algunes d'aquestes fonts estructurals de la desigualtat de gènere són la divisió del treball per gènere i el treball de cura no remunerat; els mercats de treball segmentats; l'accés desigual a actius, finançament i tecnologia; les normes, identitat i discriminació; les dinàmiques i negociació intrafamiliars; i la violència i inseguretat.

Les fonts estructurals de la desigualtat de gènere tenen diverses implicacions per al disseny i la realització de la investigació, mostrant el fet que dones i homes es troben de manera diferent a l'economia i s'enfronten a diferents limitacions. Per tant, les preguntes de recerca probablement tindran respostes diferents per a dones i homes. A més, el marc conceptual sobre el qual s'analitzen molts aspectes i conceptes de l'economia sovint passen per alt aspectes rellevants com la importància del treball domèstic no remunerat o el paper de la llar com a institució econòmica complexa. Enriquir la base conceptual i teòrica de la investigació proporciona un marc més desenvolupat per plantejar preguntes rellevants, interpretar els resultats i avaluar de manera més crítica els efectes de les polítiques econòmiques sobre el benestar. Finalment, si l'objectiu és generar coneixements sobre maneres de fer que el creixement sigui més inclusiu, és essencial un tractament sistemàtic de la qüestió de les desigualtats de gènere.

Una altra estratègia és centrar l'anàlisi en l'estructura de l'ocupació i les dinàmiques de gènere tenint en compte els diferents nivells de renda dels països. L'accés a l'ocupació remunerada és fonamental per entendre un ventall de situacions diverses. Des dels resultats distributius associats a patrons de creixement particulars, els factors que determinen el grau d'elecció de les persones a les seves vides, a les barreres per millorar els ingressos i reduir la privació en les seves múltiples formes. Hi ha tres aspectes rellevants per definir l'estructura de l'ocupació: l'estatus laboral (per exemple, treball assalariat o autònom), la branca d'activitat o el sector en el que s'està ocupat, i el grau de formalitat de l'ocupació (és a dir, fins a quin punt l'acord laboral es regeix per lleis o sistemes normatius). Tots tres aspectes, i per tant l'estructura de l'ocupació, són diferents per a dones i homes.

A més de l'estructura global de l'ocupació, hi ha altres característiques dels mercats laborals que contribueixen a les desigualtats de gènere. Les dones normalment guanyen menys que els homes, fins i tot per tipus de treball similars. La

bretxa salarial de gènere es pot observar per a l'ocupació assalariada i l'autoocupació. A més, la mobilitat econòmica de les dones, entesa com la capacitat d'aprofitar les oportunitats quan es troben disponibles, és sovint més limitada que la dels homes. Identificar i analitzar les limitacions a la mobilitat econòmica és important per tal de dissenyar polítiques que produeixin resultats laborals millors i més inclusius. D'altra banda, les bretxes de gènere en competències i educació són freqüents als mercats laborals de molts països en desenvolupament, contribuint a les bretxes salarials i a la mobilitat econòmica. Finalment, el cas del treball autònom, inclosos els que operen empreses domèstiques informals, és d'especial importància pel fet que els autònoms interactuen amb altres empreses i institucions a través de les cadenes de subministrament. El poder i la influència econòmica es distribueixen de manera desigual entre aquests actors interdependents i afecten la qualitat de l'autoocupació. Aquestes dinàmiques també són diferents per a dones i homes.

L'esfera no mercantil en general i el treball domèstic i de cures, en particular, és una altra font estructural de desigualtat; en aquest cas, però, les relacions s'inverteixen donada la major participació de les dones en el treball domèstic i de cures. Aquesta desigualtat té efectes en la disponibilitat de temps laboral, sent un dels catalitzadors d'altres fonts estructurals de desigualtat entre dones i homes.

5.1.2. Metodologies i models econòmics

Pel que fa a la metodologia, fins i tot en l'enfocament econòmic més convencional, és possible introduir la perspectiva de gènere en els models i l'anàlisi macroeconòmica. En models de creixement neoclàssic s'acostuma a introduir la variable de gènere amb potencial influència en la qualitat o quantitat de l'oferta de treball, en particular l'educació i les taxes de participació a la força de treball (Klassen i Lamanna 2009; Badara, 2015). Alguns models incorporen, també, dimensions del treball de cura i reproducció i analitzen les seves implicacions per als nens i el creixement de la productivitat laboral.

Un segon enfocament emprà els models de generacions solapades, emfatitzant l'assignació de recursos i la producció per càpita entre generacions. En aquest cas, la dimensió de gènere es realitza incorporant l'assignació de temps de les dones entre el treball productiu i el reproductiu (Agenor i Canuto, 2012; 2015; Khera, 2016).

Altres models incorporen el paper de les diferències de comportament d'homes i dones sobre la demanda agregada, per exemple, considerant diferències de gènere

nere en la propensió al consum o a l'estalvi, diferències de gènere en els patrons de despesa o bretxes salarials i d'ocupació (Braunstein, 2000; Seguino, 2010; Braunstein *et al.*, 2011; Braunstein *et al.*, 2018).

Una altra generació de models plantegen explorar el paper de la reproducció social sobre el creixement (Braunstein *et al.*, 2011; Braunstein *et al.*, 2019). L'èmfasi radica en com la distribució entre producció i la reproducció entre dones, homes i el capital determina la inversió i el creixement econòmic, concloent que a més igualtat de gènere més probable és que es produeixi creixement econòmic. També mostren com la desigualtat de gènere és alhora causa i conseqüència d'aquesta relació.

Altres estudis han explorat l'impacte de la globalització (liberalització comercial i financera), emfatitzant el vincle entre la liberalització comercial i la feminització del treball en indústries d'exportació intensives en mà d'obra i salaris baixos (Seguino i Grown, 2006; Aguayo *et al.*, 2011). S'argumenta que com a resultat de les normes de gènere i el paper *breadwinner* dels homes, les dones tendeixen a ser assignades per a aquests llocs de treball (Heintz 2006). També, es mostra que a mesura que les economies avancen en la industrialització, augmenta la demanda de mà d'obra masculina.

Per últim, és important destacar les aportacions des de la metodologia feminista a l'economia feminista, plantejant, primer, definir conceptes i indicadors que reflecteixin els temps, els treballs, els espais i les experiències de les dones; segon, mostrar la rellevància i necessitat d'estudiar les desigualtats de gènere que existeixen en els diferents camps d'anàlisi econòmiques; i, tercer, i potser el més significatiu, considerar i ser conscient del paper que té la ciència en la creació d'una realitat que, per definició, no és objectiva sinó que és el resultat d'una construcció social. En aquest sentit, un exemple il·lustratiu aplicat és que l'economia feminista es planteja com a objectiu principal el benestar de les persones i no el creixement econòmic o el creixement inclusiu, en els millors dels casos, propi de la recerca majoritària de l'economia convencional.

5.2. Fent recerca amb perspectiva de gènere: la forma de fer recerca

La recerca ha estat un dels espais públics on ha predominat (i encara predomina) la presència dels homes. És necessari ser conscient, també, de l'existència del biaix androcèntric en la forma de fer recerca i de la necessitat d'introduir la perspectiva en aquesta esfera de la recerca. La majoria de convocatòries per finançar

projectes de recerca valora cada cop més incloure l'enfocament sensible al gènere en el plantejament i projecte de recerca. Fins i tot la Comissió Europea va elaborar el *Toolkit gender in EU-funded research*, per a orientar sobre com incorporar el gènere en totes les etapes del cicle de la recerca que inclou diversos aspectes, des de la igualtat en la carrera investigadora fins la integració del gènere en el disseny de la recerca i la difusió de resultats.

En la fase inicial de la recerca, la de la generació de les idees, es destaca que tant les preguntes d'investigació com les hipòtesis han d'incloure aquesta perspectiva de gènere. En la fase de la descripció del projecte de recerca aquesta perspectiva s'ha de mantenir en els objectius, així com en la metodologia triada per dur a terme la recerca i les bases de dades que proporcionin la informació desagregada per sexes, sempre que sigui possible. En el cas de necessitar crear un equip de recerca, caldrà fer una selecció equilibrada entre dones i homes i crear les condicions de treball que siguin igualitàries entre els gèneres, com ara establir horaris per fer les reunions que tinguin en compte els treballs de cures. En la següent fase, la fase de recerca, implica tenir en compte la sensibilitat de gènere tant en el procés de recollida i/o creació de dades, en cas que així ho requereixi el projecte, com en l'anàlisi dels resultats obtinguts. Pel que fa a la gestió d'equips de recerca, cal parar atenció a que el treball de dones i homes es valori de la mateixa manera i controlar que es manté la igualtat entre els gèneres. En la darrera fase, la de la difusió dels resultats, es prioritza utilitzar un llenguatge imparcial pel que fa al gènere, informar de les dades i resultats d'una manera sensible al gènere i fer una difusió dels resultats tenint en compte les diferències de gènere.

La caixa de recursos docents 13 de la secció 06 ofereix material addicional sobre la incorporació de la perspectiva de gènere en la recerca en economia.

06. RECURSOS PEDAGÒGICS I DOCENTS ESPECÍFICS PER A INCORPORAR LA PERSPECTIVA DE GÈNERE

Aquest apartat presenta un recull de materials bibliogràfics, visuals i pàgines web que permeten un acompanyament guiat i fomenten una participació més activa de l'alumnat. Aquests recursos poden ser utilitzats independentment del mètode docents, els quals dependrà de diversos factors, com per exemple la naturalesa de l'activitat, el nombre i tipologia dels estudiants, el nivell del curs, les característiques de l'aula, o l'especificitat de la matèria.

L'organització dels recursos segueix l'estructura dels blocs temàtics presentats en l'apartat 04 d'aquesta guia, agrupant els recursos docents que fan referència a una mateixa temàtica o concepte en el que hem anomenat caixa de recursos docents (CRD). Al final, s'inclou un llistat de recursos i pàgines webs generals.

6.1. Teoria econòmica

6.1.1. Microeconomia i economia del comportament

CRD 1: Microeconomia i economia del comportament

Referències bibliogràfiques

BOHNET, Iris (2016). *What Works. Gender equality by design*. Harvard: Harvard University Press, Belknap Press.

FORNWAGNER, Helena; GROSSKOPF, Brit; LAUF, Alexandre; SCHÖLLER, Vanessa; STÄDTER, Silvio (2022) «On the robustness of gender differences in economic behaviour». *Nature, Scientific Report*, 12, 21549.

SENT, Esther-Mirjan; VAN STAVEREN, Irene (2018). «A Feminist Review of Behavioral Economic Research on Gender Differences». *Feminist Economics*. Vol. 25(2): 1–35.

Referències visuals i pàgines web

- What Works. Gender equality by design 1 (Iris Bohnet)
<https://www.youtube.com/watch?v=niH9wfKsUlc>
- What Works. Gender equality by design 2 (Iris Bohnet)
<https://www.youtube.com/watch?v=0KgevAOMHCA>

- MEDIUM. How behavioural economics can help improve gender equality
<https://medium.com/willbe-group/how-behavioural-economics-can-help-improve-gender-equality-e04c8ca6c80c>

6.1.2. Redescobrint el treball domèstic i de cures: clau per l'economia

CRD 2: Redescobrint el treball domèstic i de cures: clau per l'economia

Referències bibliogràfiques

- CARRASCO, Cristina (2014a). «La economía feminista: ruptura teórica y propuesta política» en Cristina CARRASCO (ed.): *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Barcelona: La oveja roja: 25-48.
- CARRASCO, Cristina (2009). «Mujeres, sostenibilidad y deuda social». *Revista de educación*, 169-191.
- ELSON, Diane (1993). «Gender-aware analysis and development economics». *Journal of International Development*. Vol 5(2): 237-247.
- FLORO, Maria Sagrario (1995). «Economic restructuring, gender and the allocation of time». *World Development*. Vol 23(11): 1913-1929.
- HIMMELWEIT, Susan (1995). «The discovery of »unpaid work«: the social consequences of the expansion of »work»». *Feminist Economics*. Vol 1(2): 1-19.
- HUMPHRIES, Jane; SARASÚA, Carmen (2012). «Off the record: Reconstructing women's labor force participation in the European past». *Feminist Economics*. Vol 18(4): 39-67.

Referències visuals i pàgines web

- Who's Counting? Marilyn Waring on Sex, Lies and Global Economics.
<https://www.youtube.com/watch?v=mWAuDEgRVtE>

6.1.3. Més enllà del PIB

CRD 3: Més enllà del PIB

Referències bibliogràfiques

- CARRASCO, Cristina (2014b). «La falsa neutralidad de las estadísticas: hacia un sistema de indicadores no androcéntrico», en Cristina CARRASCO (eds): *Con voz*

propia. La economía feminista como apuesta teórica y política. Barcelona: La oveja roja: 99-120.

CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2006). *Cuenta Satélite de la producción doméstica de los hogares de Cataluña 2001*. Generalitat de Catalunya. [En línea]: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_estudis1.pdf

CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2011). «Lights and Shadows of Household Satellite Accounts: The case of Catalonia, Spain.» *Feminist Economics*. Vol 17(2): 63-85.

DURÁN-HERAS, María Ángeles (2012). *El trabajo no remunerado en la economía global*. Madrid: Fundación BBVA.

PÉREZ-GARCÍA, Francisco; URIEL-JIMÉNEZ, Ezequiel (dir.) (2022). *Más allá del PIB. El valor de la producción doméstica y el ocio en España*. Madrid: Fundación BBVA.

PÉREZ-GARCÍA, Francisco; URIEL-JIMÉNEZ, Ezequiel (dir.) (2023). *El equipamiento de los hogares y las dotacions de capital de las familias en el siglo XXI*. Madrid: Fundación BBVA.

PICCHIO, Antonella (2001). «Un enfoque macroeconómico ampliado de las condiciones de vida». A: Cristina CARRASCO (ed.) *Tiempos, trabajos y género*, Universitat de Barcelona: 15-37.

Referències visuals i pàgines web

- La Sal de la Tierra.
<https://www.youtube.com/watch?v=ITL0FS-ov5E>
- Institut Basc d'Estadística. Cuentas Satélite del Trabajo doméstico
https://www.eustat.eus/estadisticas/tema_189/opt_0/tipo_1/ti_cuenta-satelite-del-trabajo-domestico/temas.html
- El treball no remunerat ocupa més hores que el treball formal
https://www.youtube.com/watch?v=Wc_pOFxITV6
- El treball remunerat de la dona i la seva importància a l'economia (M. Ángeles Durán)
<https://www.youtube.com/watch?v=EomvIhA3WsU>
- Encontres de Sociologia Aplicada (M. Ángeles Durán)
<https://www.youtube.com/watch?v=b4q2vtBj5IQ>

- Economía del cuidado, responsabilidades y desigualdad de género (Nancy Fobre: Gender and Care Economy)
<https://www.youtube.com/watch?v=xlQdqBuOgAM>
- Estimating Unpaid Care Sector (Elissa Braunstein)
https://www.youtube.com/watch?v=fdHeePWw_ro&list=PL07fDC8XRbFb-3Q1xRgLmH2X1M_K7xGv7e&index=5

6.1.4. La falsa neutralitat de les estadístiques d'ocupació

CRD 4: La falsa neutralitat de les estadístiques d'ocupació

Referències bibliogràfiques

BIGLIA, Barbara; BONET, Jordi (coord.) (2023). *Introduciendo la perspectiva de género intersectorial en las estadísticas. Guía teoricopráctica*. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili.

CARRASCO, Cristina (2004). *Trabajo con mirada de mujer: propuesta de una encuesta de población activa no androcéntrica*. Madrid: Consejo Económico y Social.

CARRASCO, Cristina (2007). «Estadístiques sota sospita: proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina». Institut Català de les Dones. Disponible a: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_eines07.pdf

CARRASCO, Cristina (2014b). «La falsa neutralidad de las estadísticas: hacia un sistema de indicadores no androcéntrico», en Cristina CARRASCO (eds): *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: La oveja roja, 99-120.

TORNS, Teresa; RECIO-CÁCERES, Carolina (2012). «Desigualdades de género en el mercado de trabajo: entre la continuidad y la transformación». *Revista de economía crítica*, 14: 178-202.

Referències visuals i pàgines web

- ¿Qué es trabajo? (Nancy Folbre)
https://www.youtube.com/watch?v=I6xNW6K_RG0
- Infografía
<https://interactive.unwomen.org/multimedia/infographic/changingworldofwork/en/index.html>

- International Labour Organization
<https://libguides.ilo.org/gender-equality-es>
- Brecha salarial de género (Institute for Fiscal Studies UK)
<https://www.youtube.com/watch?v=tnylziYZ6bQ>
- European Union
<https://www.youtube.com/watch?v=Z-1m5NnURTl>
- European Union:
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en

6.1.5. Gènere i polítiques econòmiques

CRD 5: Gènere i polítiques econòmiques

Referències bibliogràfiques

- BERIK, Günseli. (2016). «Women and Austerity: The Economic Crisis and the Future for Gender Equality». *Feminist Economics*, Vol 22(2): 196–201.
- BERIK, Günseli; VAN DER MEULEN RODGERS, Yana (2012). «Engendering development strategies and macroeconomic policies: What's Sound and Sensible?». A: *Social justice and gender equality*. Routledge: 1-43.
- BRAUNSTEIN, Elissa (2006). *Foreign direct investment, development and gender equity: A review of research and policy*. UNRISD Paper, 12. Research Institute for Social Development (UNRISD).
- BRAUNSTEIN, Elissa; HEINTZ, James (2008). «Gender bias and central bank policy: employment and inflation reduction». *International Review of Applied Economics*. Vol 22(2): 173-186.
- BRAUNSTEIN, Elissa; SEGUINO, Stephanie (2018). «The impact of economic policy and structural change on gender employment inequality in Latin America, 1990–2010». *Review of Keynesian Economics*. Vol 6(3): 307-332.
- BRAUNSTEIN, Elissa (2022). «Feminist macroeconomics and monetary policy». *The Future of Central Banking*, p. 107-127.
- FUKUDA-PARR, Sakddo; HEINTZ, James; SEGUINO, Stephanie (2017). «Critical perspectives on financial and economic crises: Heterodox macroeconomics

meets feminist economics». A: *Critical and Feminist Perspectives on Financial and Economic Crises*. Routledge: 25-75.

GROWN, Caren; ELSON, Diane; CAGATAY, Niluferv (2000). «Introduction». *World Development*. Vol 28(7): 1145-1156.

NALLARY, Raj; GRIFFITH, Breda (2011). *Gender and macroeconomic policy*. World Bank Publications.

RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula; ADDABBO, Tindara (2013). «The impact of European Union austerity policy on women's work in Southern Europe». *CAPPAPERS*.

SEGUINO, Stephanie (2020). «Engendering macroeconomic theory and policy». *Feminist Economics*. Vol 26(2): 27-61.

STOTSKY, Janet G. (2006). «Gender and its Relevance to Macroeconomic Policy: A Survey». IMF Working Paper No. 06/233.

Referències visuals i pàgines web

- Who receives the bad news of capitalism? (Stephanie Seguino)
<https://www.youtube.com/watch?v=leWlnKDFIRI>
- FMM 2018 - Using fiscal and monetary policy to address intergroup inequality (Stephanie Seguino)
<https://www.youtube.com/watch?v=dWPSTNL2MQ8&t=10s>
- Gender, Care and Macroeconomics: Introduction (Elissa Braunstein)
https://www.youtube.com/watch?v=cQi8q_MU3iY&t=4692s
- A Peek-into-Training on Gender Inequality and Macroeconomics (Fons Monetari Internacional)
<https://www.youtube.com/watch?v=oSR1BrbJX0M>
- WBG Spring Conference 2024: Feminist Analysis of Macroeconomic (Women's Budget Group)
<https://www.youtube.com/watch?v=oEYlqeJR1PM>
- Engendering Economics: Gender, Macroeconomics and Development (Institute of Politics Harvard Kennedy School)
<https://www.youtube.com/watch?v=wo83Nz-B5aE&t=1174s>
- Feminist Macroeconomics: Engendering Macroeconomic Theory & Policy (İpek İlkkaracan)
<https://www.youtube.com/watch?v=O9p62solHqo>

- ELGAR WEBINAR SERIES I: Central Banking, Monetary Policy and Gender
<https://www.youtube.com/watch?v=ebqjupm1Qso>

6.2. Història

6.2.1. El gènere en la construcció del pensament econòmic

CRD 6: El gènere en la construcció del pensament econòmic

Referències bibliogràfiques

- AGENJO-CALDERÓN, Astrid; GÁLVEZ-MUÑOZ, Lina (2019). «Feminist economics: Theoretical and political dimensions». *American Journal of Economics and Sociology*. Vol 78(1): 137-166.
- CARRASCO, Cristina. (2006) «La economía feminista: Una apuesta por otra». A: M. Jesús VARELA (eds.) *Estudios sobre Género y Economía*: 29-61.
- FOLBRE, Nancy (1991). «The unproductive housewife: her evolution in nineteenth-century economic thought». *Signs: Journal of women in culture and society*. Vol 16(3): 463-484.
- DIMAND, Mary Ann; DIMAND, Robert William; FORGET, Evelyn (1995) (eds.). *Women of value: Feminist essays on the history of women in economics*. Edward Elgar Publishing
- DIMAND, Robert William; NYLAND, Chris (ed.) (2003). *The status of women in classical economic thought*. Edward Elgar Publishing.
- GARDINER, Jean (1997). *Gender, care and economics*. Basingstoke: Macmillan.
- KUIPER, Edith (2022). *A herstory of economics*. John Wiley & Sons.
- MADDE, Kirsten; DIMANT, Robert W. (ed) (2019). *The Routledge handbook of the history of women's economic thought*. London: Routledge.
- PUJOL, Michèle A (1992). *Feminism and anti-feminism in early economic thought*. Edward Elgar Publishing.

6.2.2. El treball de les dones i el seu paper a la història econòmica

CRD 7: El treball de les dones i el seu paper a la història econòmica

Referències bibliogràfiques

- ADDABBO, Tindara; RODRÍGUEZ-MODRÓ, Paula; GÁVEZ, Lina (2015). «Gender Differences in Labor Force Participation Rates in Spain and Italy under the Great Recession». *Revista de Economía Mundial*. Vol 41: 27-47.
- BORDERÍAS, Cristina (2004). «Women's work and household economic strategies in industrializing Catalonia». *Social History*. Vol 29(3): 373-383.
- BORDERÍAS, Cristina; CARRASCO-BENGOA, Cristina i ALEMANY, Carmen (comp). (1994). *Las mujeres y el trabajo: rupturas conceptuales*. Barcelona: Ed. Icaria.
- BORDERÍAS, Cristina; MUÑOZ-ABELED, Luisa (2018). «Who put bread on the table in the Spain of 1924? Work and family economics of day Labourers and fisherman in Catalonia and Galicia». *Industrial History Review*. Vol 27(74): 77-106.
- BORDERÍAS, Cristina; TORN, Teresa; BENGOA, Cristina Carrasco (2018). *El trabajo de cuidados: historia, teoría y políticas*. Los Libros de la Catarata.
- BORDERÍAS, Cristina; MARTINI, Manuela (2020). «En las fronteras de la precariedad. Trabajo femenino y estrategias de subsistencia (XVIII-XXI)». *Historia Social*, 96: 63-78.
- GOLDIN, Claudia (1990). *Understanding the Gender Gap: An Economic History of American Women*. New York: Oxford University Press
- HUMPHRIES, Jane; SARASUA, Carmen (2012). «Off the record: Reconstructing women's labor force participation in the European past». *Feminist Economics*. Vol. 18(4): 39-67.
- HORRELL, Sara; HUMPHRIES, Jane (1995). «Women's Labour Participation and the Transition to the Male Breadwinner Family, 170-1865». *Economic History Review*. Vol 48(1): 89-117.
- MEROUANI, Youssouf; PERRIN, Faustine (2022). «Gender and the long-run development process. A survey of the literature». *European Review of Economic History*. Vol 26(4): 612-641.
- MUÑOZ-ABELED, Luisa (2012). «Women in the Rural and Industrial Labor Force in Nineteenth Century in Spain». *Feminist Economics*, Vol 18(4): 121-144.

MUÑOZ-ABELED, Luisa; VERDUGO MATÉS, Rosa (2023). «New Evidence for Women's Labor Participation and Occupational Structure in Northwest Spain, 1877–1930». *Journal of Interdisciplinary History*. Vol 53(4): 571-598.

PÉREZ-FUENTES, Pilar (2006). «El género, variable clave para la historia económica y social: Balance de las investigaciones y retos para el futuro». *Vasconia. Cuadernos de Historia-Geografía*.

RUBERY, Jill (comp.) (1993). *Las mujeres y la recesión*. Colección Economía y Sociología del Trabajo, 64. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

SARASÚA, Carmen; GÁLVEZ, Lina (2003). *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*. Publicaciones Universidad de Alicante

TILLY, Louise; SCOTT, Joan (2016). *Women, work and family*. Routledge.

Referències visuals i pàgines web

- Golpe por Golpe (1972).
<https://www.filmaffinity.com/es/film418089.html>
- Daens (1992).
<https://www.filmaffinity.com/es/film605849.html>
- Pan y rosas (2000).
<https://www.filmaffinity.com/es/film878413.html>

6.2.3. El gènere i la globalització

CRD 8: El gènere i globalització

Referències bibliogràfiques

BENERIA, Lourdes (2005). *Género, Desarrollo y Globalización*. Por una Ciencia Económica para todas las personas. Hacer editorial

BENERIA, Lourdes, DIANA-DEERE, Carmen; KABBER, Naila (2012). «Gender and International migration: Globalization and development governance». *Feminist Economics*. Vol. 18(2): 1-33.

BARRIENTOS, Stephanie (2019). *Gender and work in global value chains: Capturing the gains?*. Cambridge University Press.

BERIK, Günseli; VAN DER MEULEN RODGERS, Yana; ZVEGLICH, Joseph E (2004). «International trade and gender wage discrimination: Evidence from East Asia». *Review of Development Economics*. Vol 8(2): 237-254.

BERIK, Günseli; RODGERS, Yana van der Meulen (2023). «Teaching development economics from a gender perspective». *The Journal of economic education*. Vol. 54 (1): 60-75.

BERIK, Günseli; VAN DER MEULEN RODGERS, Yana; SEGUINO, Stephanie. (2009). «Feminist economics of inequality development and growth». *Feminist Economics*. Vol. 15(3): 1-33.

BOSERUP, Ester (2013). *Woman's role in economic development*. Routledge.

REES, Ray; RIEZMANN, Ray (2012). «Globalization, Gender and Growth». *Review of Income and Wealth*. Vol 58(1): 107-117.

Referències visuals i pàgines web

- China Blue (2005).
<https://www.youtube.com/watch?v=NcBfFzZNH3c>
- Maquilapolis (2006).
<https://www.youtube.com/watch?v=C3EGupx8u18>
- Letters of the other side (2006).
<https://itvs.org/films/letters-from-the-other-side/>
- Pins and Needles - Labouring Bodies In The Gurgaon Garment Industry (2021)
<https://www.youtube.com/watch?v=I-1hPcP6LOs&t=16s>

6.3. Sector públic

6.3.1. Pressupostos amb enfocament (o perspectiva) de gènere

CRD 9: Sector públic

Referències bibliogràfiques

JUBETO, Yolanda (2017). «El análisis presupuestario con enfoque de género: un instrumento feminista clave para avanzar en la equidad socioeconómica». *EKONOMIAZ. Revista vasca de Economía*. Vol 91(1): 298-327.

JUBETO, Yolanda; GUALDA, María José; AGUILERA, Buenaventura; DEL OLMO, Alicia; CIRUJANO, Paula; DE VILLOTA, Paloma. (2018). «Lessons from gender budgeting experiences in Spain». A: Angela O'HAGAN, Elisabeth KLATZER (ed.) *Gender Budgeting in Europe: Developments and Challenges*: 221-246.

- KLATZER Elisabeth, ADDABBO, Tindara, ALARCÓN-GARCÍA, Gloria i O'HAGAN, Angela (2018). «Developments in practice: Methodologies and approaches to gender budgeting. Gender budgeting in Europe». *Developments and challenges*: 109-133.
- PAZOS-MORÁN, María (2005). *Política fiscal y género*. Instituto de Estudios Fiscales (IEF).
- PAZOS-MORÁN, María (2011). «¿Afectan los impuestos a la (des) igualdad de género? El caso del IRPF espanyol». *Documentos de trabajo del Instituto de Estudios Fiscales*. Vol 2: 3-29.
- PAZOS-MORÁN, María (2014). *Políticas fiscales y equidad de género*. Documento de trabajo, 43. Centro de Estudios para América Latina y la Cooperación Internacional.
- DE VILLOTA, Paloma (2011). «El impacto de la crisis económica en los tributos y en la sostenibilidad del nuevo modelo social en España. Aproximación desde una perspectiva de género». *Investigaciones Feministas*. Vol 2: 71-94.
- DE VILLOTA, Paloma; JUBETO, Yolanda; FERRARI, Ignacio (2009). *Estrategias para la integración de la perspectiva de género en los presupuestos públicos*. Madrid: Instituto de la Mujer.
- DE VILLOTA, Paloma; GIL, María (2017). «Aproximación al análisis de la política fiscal durante la crisis desde la perspectiva de género». *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 91: 278-299.

Referències visuals i pàgines web

- Pressupostos enfocament de gènere Junta d'Andalusia
<https://www.juntadeandalucia.es/organismos/economiahaciendayfondos-europeos/areas/presupuestos/genero.html>
- Pressupostos enfocament de gènere. País Basc
<https://www.ehu.eus/es/web/berdintasuna-direccionparalaigualdad/aur-rekontuak-genero-ikuspegiarekin>
- Pressupostos enfocament de gènere Amèrica Llatina i el Carib
<https://lac.unwomen.org/es/presupuestos-con-enfoque-de-genero>
- European Institut for Gender Equality
https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gender-budgeting/what-is-gender-budgeting?language_content_entity=es

- European Institut for Gender Equality
https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/2022.0037_mh0122000esn_002.pdf
- UN Women
<https://lac.unwomen.org/es/digital-library/publications/2023/03/presupuestos-con-enfoque-de-genero-una-hoja-de-ruta-para-su-implementacion-desde-las-experiencias-de-america-latina>
- Pressuposts enfocament de gènere ONU-Mujeres
https://lac.unwomen.org/sites/default/files/2024-03/Bolet%C3%ADn-PEG_01_Marzo2024%201.pdf
- Pressuposts enfocament de gènere ONU-Mujeres
https://lac.unwomen.org/sites/default/files/2023-03/HojaDeRuta_13MAR2023.pdf
- Forum Fem Pressupostos
<https://fempressupostos.org/es/>
- Fiscalitat i gènere
<https://blogs.grupojoly.com/tacho-rufino/tag/fiscalidad-y-genero/>
- Fiscalitat i Pressupostos. Quaderns metodològics feministes. Ajuntament de Barcelona
<https://ajuntament.barcelona.cat/dones/ca/recursos/documentacio/quaderns-metodologics-feministes>
- Pressupostos amb enfocament de gènere (Paloma de Villota)
<https://www.youtube.com/watch?v=OWNeFE9hueo>
- Pressupostos amb enfocament de gènere (Paloma de Villota)
<https://www.youtube.com/watch?v=ZLEFgyeEQFg>
- Pressupostos amb enfocament de gènere (Yolanda Jubeto)
https://www.youtube.com/results?search_query=Yolanda+jubeto
- La tributación conjunta (María Pazos)
<https://www.youtube.com/watch?v=ctiWNX8Ph30>
- La Fiscalidad tiene genero (Instituto de Estudios Fiscales)
<https://www.youtube.com/watch?v=pYJjAYtCVX0>
- VI Congrés d'Economia Feminista. València
<https://www.uv.es/catedra-economia-feminista/ca/congressos/vi-con->

[gres-estatal-economia-feminista/materials/videos/escola-estiu-pressu-postos-enfocament-genere-ambit-local-inauguracio-1286122848156/Recurs.html?id=1286122870927](https://www.gres-estatal-economia-feminista/materials/videos/escola-estiu-pressu-postos-enfocament-genere-ambit-local-inauguracio-1286122848156/Recurs.html?id=1286122870927)

- Política Fiscal i pressupostària amb Perspectiva de Gènere. UCM
<https://www.youtube.com/watch?v=uaJeBtlKPFc>

6.4. Mètodes quantitativs aplicats a l'economia

6.4.1. Matemàtiques econòmiques

CRD 10: Matemàtiques econòmiques

Referències bibliogràfiques

- ANDREONI, James; VESTERLUND, Lise (2001). «Which is the fair sex? Gender differences in altruisme». *The Quarterly Journal of Economics*. Vol 116(1): 239-312.
- DORROUGH, Angela R.; GLÖCKNER, Andreas (2019). «A cross-national analysis of sex differences in prisoner's dilemma games». *British Journal of Social Psychology*. Vol 58(1): 225-240.
- ECKLE, Catherine; GROSSMAN, Philip J. (1998). «Are women less selfish than men?: Evidence from dictator games». *The Economic Journal*. Vol 108: 726-735.
- ECKLE, Catherine; GROSSMAN, Philip J. (2001). «Chivalry and solidarity in ultimatum games». *Economic Inquiry*. Vol 39(2): 171-188.
- ORTMANN, Andreas; TICHY, Lisa K. (1999). «Gender differences in the laboratory: evidence from prisoner's dilemma games». *Journal of Economic Behaviour & Organization*. Vol 39(3): 327-339.
- DE FRANCISO, Inés; GARCÍA, Cristina; MARTÍNEZ, María; MIJARES, Catalina (2011). *Otras miradas. Aportaciones de las mujeres a las matemáticas*, [en línia]. Madrid: Federación de Enseñanza de CCOO. Disponible a: <https://www.inmujeres.gob.es/areasTematicas/AreaEducacion/MaterialesDidacticos/docs/AportacionesMatematicas.pdf>

Referències visuals i pàgines web

- Hidden Figures (2016) (*Figuras ocultas*)
<https://www.filmaffinity.com/es/film947523.html>

- Ágora (2009)
<https://www.filmaffinity.com/es/film566095.html>
- The Imitation Game (2014) (*Descifrando enigma*)
- Universo matemático
<https://www.rtve.es/play/videos/universo-matematico/universo-matematico-20-09-10/882229/>
- Women in mathematics
<https://womeninmath.net/>
- Dones matemàtiques espanyoles
<https://blog.caixabank.es/blogcaixabank/mujeres-y-matematicas-cinco-referentes-espanolas/>
- Dones matemàtiques
https://blog.caixabank.es/blogcaixabank/mujeres_matematicas-historia/
- Material didàctic sobre dones economistes
<https://www.inmujeres.gob.es/areasTematicas/AreaEducacion/MaterialesDidacticos/docs/AportacionesMatematicas.pdf>

6.4.2. Estadística i econometria

CRD 11: Estadística i econometria

Referències bibliogràfiques

- BIGLIA, Barbara; BONET, Jordi (coord.) (2023): «Introduciendo la perspectiva de genero intersectorial en las estadísticas. Guía teorico-práctica». Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- CARRASCO, Cristina (2007). «Estadístiques sota sospita: proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina». Institut Català de les Dones. Disponible a: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_eines07.pdf
- EIGE (EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY) (2019). *Gender statistics and indicators* [en línia]. Disponible a: <https://eige.europa.eu/sites/default/files/indicators.pdf> [consulta juny 2024].
- UNITED NATIONS (2016). *Integrating a Gender Perspective into Statistics*. New York: United Nations [en línia]. Disponible a: <https://unstats.un.org/unsd/de->

[mographic-social/Standards-and-Methods/files/Handbooks/gender/Integrating-a-Gender-Perspective-into-Statistics-E.pdf](#) [consulta juny 2024].

Referències visuals i pàgines web

- Mainstreaming a gender perspective in statistics
<https://unstats.un.org/wiki/display/genderstatmanual/Mainstreaming+a+gender+perspective+in+statistics>
- Gender Statistics Indicators
<https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/tools-methods/gender-statistics-indicators>
- Introducció a les estadístiques de gènere
<https://www.youtube.com/watch?v=wT5nAjpVQjw>
- Vídeos formatius sobre estadístiques de gènere
<https://unece.org/statistics/video/training-videos-gender-statistics>
- Dades i gènere: la importància de les dades amb perspectiva de gènere en les polítiques públiques
<https://www.youtube.com/watch?v=50WQQExsRd0>

6.5. Dones, treballs i societat

CRD 12: Dones, treballs i societat

Referències bibliogràfiques

METHA, Rajiv (2019). *Seeing the invisible. Strengthening your care ecosystem with Atlas CareMaps*. Disponible a: <https://atlasofcaregiving.com/wp-content/uploads/2015/05/Seeing-the-Invisible-v1.pdf>

Referències visuals i pàgines web

- Atlas of Care
<https://atlasofcaregiving.com>
- Introducció al mapa de cures
<https://vimeo.com/256814921>
- Com dibuixar un mapa de cures
<https://vimeo.com/256815232>

- Com utilitzar un mapa de cures
<https://vimeo.com/256815386>

6.6. Recerca sensible al gènere

6.6.1. Introduint la perspectiva de gènere en la recerca en economia

CRD 13: Introduint la perspectiva de gènere en la recerca en economia

Referències bibliogràfiques

BLECKER, Robert A.; BRAUSTEIN, Elissa (2022). Feminist perspectives on care and macroeconomic modeling: introduction to the special issue. *Feminist Economics*, 2022, 28 (3), 1-22.

CAGATY, Nilufer, *et al.* (1998). Incorporación de género en la macroeconomía. *Macroeconomía, género y estado*.

HEINTZ, James (2014). «Incorporating a Gender Perspective into Economic Research: A Conceptual Framework and Review of the Issues». Paper prepare as a part of an IDRC – funded project on Gender and Enterprise Development in Africa. Disponible a: https://www.pep-net.org/sites/pep-net.org/files/typo3doc/pdf/recommended_readings/IDRC_Gender_Conceptual_Paper_Heintz.pdf

SEGUINO, Stephanie (2020). «Engendering macroeconomic theory and policy». *Feminist Economics*, Vol. 26(2): 27-61.

Referències visuals i pàgines web

- Toolkit El gènere en la recerca de projectes europeus
https://www.ki.si/fileadmin/user_upload/KINA24840ENC_002.pdf
- Perspectiva de gènere en la recerca (Universitat Oberta de Catalunya)
<https://biblioteca.uoc.edu/ca/biblioguies/biblioguia/Perspectiva-de-gener-en-la-recerca/>
- Incorporant la perspectiva de gènere en la recerca en economia: macroeconomia
<https://www.youtube.com/watch?v=eJ4MEc5tv8I>
- Incorporant la perspectiva de gènere en la recerca en economia: microeconomia
<https://www.youtube.com/watch?v=dVuYDKjdsN4>

6.7. Recursos i pàgines web generals

6.7.1. Recursos, institucions i organismes

Recursos, institucions i organismes

- American Economic Association: <https://www.aeaweb.org/about-aea/committees/cswep>
- Bridge development gender: <http://www.bridge.ids.ac.uk>
- CEPR: <https://cepr.org/themes/women-economics>
- Comisión Interamericana de Mujeres: <http://www.oas.org/es/cim/>
- COSME: <https://genderworkshop.com/en/index/>
- European Institute for Gender Equality: <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/research>
- FAO-Gender: <http://www.fao.org/gender/en/>
- Feminist Economic Journal: <https://www.iaffe.org/feminist-economics-journal>
- Instituto de la mujer: <http://www.inmujer.gob.es/>
- International Association for Feminist Economics: <https://www.iaffe.org/feminist-economics-courses>
- International Labour Organization ILOSTAT: <https://www.ilo.org/research-and-publications>
- International Monetary Fund: <https://www.imf.org/en/Topics/Gender>
- International Monetary Fund – women in economics: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2021/08/06/women-in-economics>
- ONU-mujeres: <http://womenwatch.unwomen.org/>
- ONU-mujeres research and data: <https://www.unwomen.org/es/how-we-work/research-and-data>
- The Women in Economics Initiative: <https://www.women-in-economics.com/>
- United Nations: <http://www.un.org/es/millenniumgoals>
- United Nations Gender equality: <http://www.unfpa.org/gender-equality>

- World Bank research: <https://www.worldbank.org/en/research>
- World Economic Forum: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023>

6.7.2. Bases de dades

Bases de dades

- CEPAL Statistics: <https://statistics.cepal.org/portal/cepalstat/dashboard.html?theme=1&lang=es>
- Datas 2x: <https://data2x.org/resource-center/>
- European Comission Statistics: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Gender_pay_gap_statistics
- ONU-Mujeres (UN Women's Women Count Data Hub): <https://data.unwomen.org/women-count>
- World Bank, World Development Indicators: <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>
- International Labour Organization ILOSTAT: <https://www.ilo.org/data-and-statistics>

6.7.3. Pel·lícules, blogs i podcasts

Pel·lícules, blogs i podcasts

- Women Make Movies: <https://www.wmm.com/catalog/>
- Capital y Trabajo (pel·lícules relacionades amb l'economia amb una secció sobre gènere): <https://open.spotify.com/show/4HIR8tpT4oVe6Dm7vDOhXQ>
- 5cèntims: <https://www.5centims.cat/category/genere/>
- Nada es gratis: <https://nadaesgratis.es/?s=g%C3%A9nero>

07. REFERÈNCIES

- AGÉNOR, Pierre-Richard; CANUTO, Otaviano (2012). *Access to infrastructure and women's time allocation: Evidence and a framework for policy analysis*. FERDI Working Paper.
- AGÉNOR, Pierre-Richard; CANUTO, Otaviano (2015). «Gender equality and economic growth in Brazil: A long-run analysis.» *Journal of macroeconomics*, Vol 43: 155-172.
- AGUAYO-TELLEZ, Ernesto; AIROLA, Jim; CHINHUI, Juhn; VILLEGAS-SÁNCHEZ, Carolina (2014). «Did trade liberalization help women? The case of Mexico in the 1990s». *A New analyses of worker well-being*. Emerald Group Publishing Limited: 1-35.
- AMERICAN ECONOMIC ASSOCIATION. *What is economics? Understanding the discipline* [en línia]: Disponible a: <https://www.aeaweb.org/resources/students/what-is-economics#:~:text=Economics%20can%20be%20defined%20in,it's%20not%20all%20about%20money> [consulta juny 2024].
- ANDREONI, James; VESTERLUND, Lise (2001). «Which is the fair sex? Gender differences in altruisme». *The Quarterly Journal of Economics*. Vol. 116(1): 239-312.
- ANTONOPOULOS, Rania; HIRWAY, Indira (2010). «Unpaid work and the economy». *A: Unpaid work and the economy: Gender, time use and poverty in developing countries*. London: Palgrave Macmillan UK: 1-21.
- AQU (2018). *Marc general per a la incorporació de la perspectiva de gènere en la docència universitària* [en línia]. Disponible a: <https://www.aqu.cat/Universitats/Metodologia/Marc-general-per-a-la-incorporacio-de-la-perspectiva-de-gene-re-en-la-docencia-universitaria> [consulta juny 2024].
- BANDARA, Amarakoon (2015). «The economic cost of gender gaps in effective labor: Africa's missing growth reserve». *Feminist Economics*, Vol. 21(2): 162-186.
- BARRIENTOS, Stephanie (2019). *Gender and work in global value chain: Capturing the gains?* Cambridge University Press.
- BARTUAL, M. Teresa (2024). *Introducció de la perspectiva de gènere a la Macroeconomia. Algunes notes introductòries*. Material Docent. Universitat de Barcelona (en premsa).

- BENERIA, Lourdes (2005). *Género, Desarrollo y Globalización. Por una Ciencia Económica para todas las personas*. Hacer editorial.
- BENERÍA, Lourdes; BERIK, Günseli; FLORO, Maria (2018): *Género, Desarrollo y Globalización*. Ed. Bellaterra.
- BERIK, Günseli (2016). «Women and Austerity: The Economic Crisis and the Future for Gender Equality», *Feminist Economics*, Vol. 22(2): 196–201.
- BERIK, Günseli; KONGAR, Ebru (2021) *The Routledge Handbook of Feminist Economics*, London, Routledge.
- BERIK, Günseli; VAN DER MEULEN RODGERS, Yana (2012). «Engendering development strategies and macroeconomic policies: What's Sound and Sensible?». A: *Social justice and gender equality*. Routledge: 1-43.
- BERIK, Günseli; VAAN DER MEULEN RODGERS, Yana; ZVEGLICH, Joseph (2004). «International trade and gender wage discrimination: Evidence from East Asia». *Review of Development Economics*, Vol. 8(2): 237-254.
- BIGLIA, Barbara; BONET, Jordi (Coord.) (2023): *Introduciendo la perspectiva de género intersectorial en las estadísticas. Guía teoricopráctica*. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- BLINDER, Alan (1973). «Wage discrimination: Reduced form and structural estimates». *Journal of Human Resources*. Vol. 8(4): 436–455.
- BOHNET, Iris (2016). *What Works. Gender equality by design*. Harvard: Harvard University Press, Belknap Press.
- BORDERÍAS, Cristina (2004). «Women's work and household economic strategies in industrializing Catalonia». *Social History*. Vol. 29(3): 373-383.
- BORDERÍAS, Cristina (2012). «La reconstrucción de la actividad femenina en Cataluña circa 1920». *Historia Contemporánea*. Vol. 44: 17-47
- BORDERÍAS, Cristina; MARTINI, Manuela (2020). «En las fronteras de la precariedad. Trabajo femenino y estrategias de subsistencia (XVIII-XXI)». *Historia Social*, 96: 63-78.
- BORDERÍAS, Cristina; MUÑOZ-ABELED, Luisa; SEGURA, Xavier (2022). «Breadwinners in Spanish cities (1914-1930)». *Industrial History Review*. Vol 31(84): 59-98.

- BRAUNSTEIN, Elissa (2000). «Engendering foreign direct investment: Family structure, labor markets and international capital mobility». *World Development*. Vol. 28(7): 1157-1172.
- BRAUNSTEIN, Elissa (2022). «Feminist macroeconomics and monetary policy». *The Future of Central Banking*: 107-127.
- BRAUNSTEIN, Elissa; BOUHIA, Rachid; SEGUINO, Stephanie (2019). «Social Reproduction, Gender Equality and Economic Growth». *Cambridge Journal of Economics*. Vol. 44(1): 129-156.
- BRAUNSTEIN, Elissa; SEGUINO, Stephanie (2018). «The impact of economic policy and structural change on gender employment inequality in Latin America, 1990–2010». *Review of Keynesian Economics*. Vol. 6(3): 307-332.
- BRAUNSTEIN, Elissa; VAN STAVEREN, Irene & TAVANI, Daniele (2011). «Embedding Care and Unpaid Work in Macroeconomic Modeling: A Structuralist Approach». *Feminist Economics*. Vol. 17(4): 5-31.
- BRAUNSTEIN, Elissa; HEINTZ, James (2008). «Gender bias and central bank policy: employment and inflation reduction». *International Review of Applied Economics*. Vol. 22(2): 173-186.
- BUDLENDER, Debbie (2002). «Gender budgets: What's in it for NGOs?». *Gender and Development*. Vol. 10(3): 82–87.
- BUNGE, Mario (1993) «Realism and antirealism in social science». *Theory and Decision*. Vol. 35: 207-235.
- BUNGE, Mario (2007). *A la caza de la realidad. La controversia sobre el realismo*. Barcelona: Gedisa.
- CAGATAY, Nilufer (1998). «Incorporación de género en la macroeconomía». *Macroeconomía, género y estado*.
- CARRASCO, Cristina (1991). *El trabajo doméstico un análisis económico*. Madrid: Centro de Publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad y Social.
- CARRASCO, Cristina (2004). *Trabajo con mirada de mujer: propuesta de una encuesta de población activa no androcéntrica*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- CARRASCO, Cristina (2006). «La economía feminista: Una apuesta por otra economía. Estudios sobre género y economía», a M. Jesús VARELA (eds.). *Estudios sobre Género y Economía*: 29-61.

- CARRASCO, Cristina (2007). «Estadístiques sota sospita: proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina» [en línia]. Institut Català de les Dones. Disponible a: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_eines07.pdf
- CARRASCO, Cristina (ed.) (2014a). *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: La oveja roja.
- CARRASCO, Cristina (2014b). «La falsa neutralidad de las estadísticas: hacia un sistema de indicadores no androcéntrico». A: Cristina CARRASCO (eds): *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: La oveja roja, 99-120.
- CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2006). *Compte satèl·lit de la producció domèstica (CSPD) de les llars de Catalunya 2001* [en línia]. Generalitat de Catalunya. Disponible en català a: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_estudis1.pdf Disponible en castellà a: https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/publicacions_estudis1cast.pdf [consulta juny 2024]
- CARRASCO, Cristina; SERRANO, Mònica (2011). «Lights and Shadows of Household Satellite Accounts: The case of Catalonia, Spain.» *Feminist Economics*. Vol 17(2): 63-85.
- COLOMA MANRIQUE, Carmen Rosa; TAFUR PUENTE, Rosa María (1999). «El constructivismo y sus implicancias en la educación». *Educación*. Vol. 8(16).
- CORNER, Lorraine (2003). «From margins to mainstream: from gender statistics to engendering statistical Systems» [en línia]. Disponible a: www.academia.edu/1646587/From_margins_to_mainstream_From_gender_statistics_to_engendering_statistical_systems. [consulta juny 2024]
- DE HENAU, Jérôme; HIMMELWEIT, Susan (2021). «A care-led recovery from COVID-19: Investing in high-quality care to stimulate and rebalance the economy». *Feminist Economics*, vol. 27(1-2): 453-469.
- DE PAZ, María (2016). «Crítica de la nueva sociología de la ciencia, de Mario Bunge» (ressenya). *Teorema*, vol. 35(2): 209-214.
- DE VILLOTA, Paloma (2011). «El impacto de la crisis económica en los tributos y en la sostenibilidad del nuevo modelo social en España. Aproximación desde una perspectiva de género». *Investigaciones Feministas*. Vol 2: 71-94.

- DE VILLOTA, Paloma i GIL, María (2017). «Aproximación al análisis de la política fiscal durante la crisis desde la perspectiva de género». *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 91: 278-299.
- DE VILLOTA, Paloma; JUBETO, Yolanda i FERRARI, Ignacio (2009). *Estrategias para la integración de la perspectiva de género en los presupuestos públicos* [en línea]. Madrid: Instituto de la Mujer (Ministerio de Igualdad). Disponible a: <https://www.inmujeres.gob.es/observatorios/observIgualdad/estudiosInformes/docs/017-estrategia.pdf> [consulta juny 2024].
- DÍAZ-CALVARRO, Julia (2017). «La valoración del sistema fiscal desde el feminismo y la perspectiva de género». *Anuario de la Facultad de Derecho. Universidad de Extremadura*, 33: 4.
- DORROUGH, Angela R.; GLÖCKNER, Andreas (2019). «A cross-national analysis of sex differences in prisoner's dilemma games». *British Journal of Social Psychology*. Vol. 58(1): 225-240.
- DOWNEW, Ronnie; NICOL, Scherie (2020). «Designing and implementing gender budgeting—a path to action» [en línea]. Disponible a: [https://one.oecd.org/document/GOV/PGC/SBO\(2019\)17/en/pdf](https://one.oecd.org/document/GOV/PGC/SBO(2019)17/en/pdf). *OECD Journal on Budgeting* [consulta juny 2024].
- DUARTE, Rosa; SARASA, Cristina; SERRANO, Mònica (2019). «Structural change and female participation in recent economic growth: a multisectorial analysis for the Spanish economy». *Economic Systems Research*. Vol. 31(4): 574-593.
- DUBERT-GARCÍA, Isidro; MUÑOZ-ABELED, Luisa (2023) «Gender, work and family economies: wet nurses in rural Galicia (1850-1900)». *Rural History*. Vol. 34(2): 147-164.
- EARL, Peter E. (2018). «Richard H. Thaler: A Nobel Prize for Behavioural Economics». *Review of Political Economy*. Vol 30(2): 107-125.
- ECKLE, Catherine; GROSSMAN, Philip J. (1998). «Are women less selfish than men?: Evidence from dictator games». *The Economic Journal*. Vol. 108: 726-735.
- ECKLE, Catherine; GROSSMAN, Philip J. (2001). «Chivalry and solidarity in ultimatum games». *Economic Inquiry*. Vol. 39(2): 171-188.
- EDDY, Sarah L.; BROWNELL, Sara E.; WENDEROTH, Mary Pat (2014). «Gender gaps in achievement and participation in multiple introductory biology classrooms». *CBE—Life Sciences Education*. Vol. 13(3): 478-492.

- EIGE (European Institute for Gender Equality) (2019). Gender statistics and indicators [en línia]. Disponible a: <https://eige.europa.eu/sites/default/files/indicators.pdf> [consulta juny 2024].
- ELSON, Diane; CAGATAY, Nilufer (2000). «The social content of macroeconomic policies». *World Development*. Vol. 28(7): 1347-1364.
- ELSON, Diane; SHARP, Rondha (2010). *Gender-responsive budgeting and women's poverty*. Edward Elgar.
- EUROSTAT (2009). «Development of econometric methods to evaluate the Gender pay gap using Structure of Earnings Survey data» [en línia]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Disponible a: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5845617/KS-RA-09-011-EN.PDF/a9b8bdd0-84cd-494f-9fd6-236727a5afb3?version=1.0> [consulta juny 2024]
- FERBER, Marianne; NELSON, Julie (ed.) (2009). *Beyond economic man: Feminist theory and economics*. University of Chicago Press.
- FOLBRE, Nancy; HARTMANN, Heidi (1989). «The Persistence of Patriarchal Capitalism Nancy Folbre». *Rethinking Marxism*. Vol. 2(4): 90-96.
- FONTANA Marzia; ELSON, Diane (2014). «Public policies on water provision and early childhood education and care (ECEC): do they reduce and redistribute unpaid work?». *Gender & Development*. Vol. 22(3): 459-474.
- FONTELO, Amanda; CABAÑA, Alejandra; JOE, Harry; PUIG, Pedro; MORIÑA, David (2019). «Untangling serially dependent underreported count data for gender-based violence». *Statistics in Medicine*.
- FOREIGN POLICY. «Keynes: the return of the master. Keynesian economics made a brilliant comeback in 2009. It's little wonder why» [en línia]. Disponible a: <https://foreignpolicy.com/2009/12/04/keynes-the-return-of-the-master> [consulta juny 2024].
- FORNWAGNER, Helena; GROSSKOPF, Brit; LAUF, Alexandre; SCHÖLLER, Vanessa; STÄDTER, Silvio (2022) «On the robustness of gender differences in economic behaviour». *Nature, Scientific Report*, 12, 21549.
- GÁLVEZ, Lina (2000). «Género y cambio tecnológico: rentabilidad económica y política del proceso de industrialización del monopolio de tabacos en España 1887-1945». *Revista de Historia Económica*, vol. 1: 11-45.

- GÁLVEZ, Lina; RODRÍGUEZ, Paula (2017). «Crisis, austeridad y transformaciones en las desigualdades de género». *EKONOMIAZ. Revista Vasca de Economía*, vol. 91(01): 328-357.
- GARCÍA-CALVENTE, Yolanda; RUIZ-GARIJO, Mercedes (2010). «Reflexiones acerca de la introducción de la perspectiva de género en el sistema fiscal español: ¿modelo androcéntrico o modelo eficaz para alcanzar la igualdad de género?». *Derecho, Género e Igualdad*, p. 93.
- GONZÁLEZ-APARICIO, Marta; PRIETO-ÁLVAREZ, Lucía (2023). «Tributación conjunta en el IRPF desde la perspectiva de género». *Quincena fiscal*. Vol. 15.
- GOVER, James (2017). «Reflections-Mary Barra». *IEEE Engineering Management Review*. Vol. 45(2), 9-13.
- HEINTZ, James (2006). *Globalization, economic policy and employment: Poverty and gender implications*. International Labour Office.
- HORRELL, Sara i HUMPHRIES, Jane (1995). «Women's Labour Participation and the Transition to the Male Breadwinner Family, 1700-1865». *Economic History Review*. Vol. 48(1): 89-117.
- HUMPHRIES, Jane; SARASÚA, Carmen (2012). «Off the record: Reconstructing women's labor force participation in the European past». *Feminist Economics*. Vol. 18(4): 39-67.
- IRIBERRI, Nagore; REY-BIEL, Pedro (2021). «Brave boys and play-it-safe girls: Gender differences in willingness to guess in a large-scale natural field experiment». *European Economic Review*. Vol. 131: 103603.
- JUBETO, Yolanda (2017). «El análisis presupuestario con enfoque de género: un instrumento feminista clave para avanzar en la equidad socioeconómica». *EKONOMIAZ. Revista Vasca de Economía*. Vol. 91(1): 298-327.
- JUBETO, Yolanda; GUALDA, María José; AGUILERA, Buenaventura; DEL OLMO, Alicia; CIRUJANO, Paula; DE VILLOTA, Paloma. (2018). «Lessons from gender budgeting experiences in Spain». A: Angela O'HAGAN, Elisabeth KLATZER (ed.) *Gender Budgeting in Europe: Developments and Challenges*: 221-246.
- KARAMESSINI, Maria i RUBERY, Jill (eds.) (2013). *Women and austerity*. Croydon: Routledge.
- KHERA, Purva (2016). *Macroeconomic impacts of gender inequality and informality in India*. International Monetary Fund.

- KING, John E. (2013). «A case for pluralism in economics». *The Economic and Labour Relations Review*. Vol. 24(1): 17-31.
- KITAGAWA, Evelyn M. (1955). «Components of a difference between two rates». *Journal of the American Statistical Association*. Vol. 50(272): 1168-1194.
- KLASEN, Stephan (2019). «What explains uneven female labor force participation levels and trends in developing countries?». *The World Bank Research Observer*. Vol. 34(2): 161-197.
- KLASEN, Stephan; LAMANNA, Francesca (2009). «The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: new evidence for a panel of countries». *Feminist economics*. Vol. 15(3): 91-132.
- LARA, Daniel (2022). «Una aproximación crítica al constructivismo de Bruno Latour», *BATARIA. Revista Castellano-Manchega de Ciencias Sociales*. Vol. 28: 1-15.
- MEHIC, Adrian (2022). «Student beauty and grades under in-person and remote teaching». *Economics Letters*. Vol. 219: 110782.
- MENNON, Nidhiya; VAN DER MEULEN RODGERS, Yana (2021). International trade and women workers in the global south, *The Routledge handbook of feminist economics*. Routledge: 207-215.
- MUÑOZ-ABELEDÓ, Luisa (2012). «Women in the Rural and Industrial Labor Force in Nineteenth Century in Spain». *Feminist Economics*. Vol. 18(4): 121-144
- NELSON, Julie (1995). «Feminism and economics». *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 9(2): 131-148.
- NG, Cecilia (2016). «Making public expenditures equitable: Gender responsive and participatory budgeting». *Gender Responsive and Participatory Budgeting: Imperatives for Equitable Public Expenditure*: 1-16.
- NOLTE, Isabella M.; POLZER, Tobias; SEIWALD, Johann (2021). «Gender budgeting in emerging economies—a systematic literature review and research agenda». *Journal of Accounting in Emerging Economies*. Vol. 11(5): 799-820.
- OAXACA, Ronald (1973). «Male-female wage differentials in urban labor Markets». *International Economic Review*, Vol. 14(3): 693-709.
- O'CONNOR, Kate (2022). «Constructivism, curriculum and the knowledge question: tensions and challenges for higher education». *Studies in Higher Education*. Vol. 47(2):412-422.

- ORTMANN, Andreas; TICHY, Lisa K. (1999). «Gender differences in the laboratory: evidence from prisoner's dilemma games». *Journal of Economic Behaviour & Organization*. Vol. 39(3): 327-339.
- OXFORD ENGLISH DICTIONARY. *Economics* [en línea]. Disponible a: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=economics> [consulta juny 2024]
- PAZOS-MORÁN, María (2005). «Género e impuesto sobre la renta en España. Propuestas para la reforma». *Política fiscal y género*; IEF, p. 103.
- PAZOS-MORÁN, María (2011). «¿Afectan los impuestos a la (des) igualdad de género? El caso del IRPF español.» *Documentos de trabajo del Instituto de Estudios Fiscales*. Vol. 2: 3-29.
- PAZOS-MORÁN, María (2014). *Políticas fiscales y equidad de género*. Documento de trabajo, 43. Centro de Estudios para América Latina y la Cooperación Internacional.
- PÉREZ-FUENTES, Pilar (2004). *Ganadores de pan y amas de casa. Otra mirada sobre la industrialización vasca*. Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco.
- PÉREZ-FUENTES, Pilar (2013). «Women's Economic Participation in the Eve of Industrialization Bizkaia. Spain, 1825». *Feminist Economics* Vol. 19(4):160-180.
- PÉREZ-OROZCO, Amaia (2005). «Economía del género y economía feminista ¿Conciliación o ruptura?». *Revista venezolana de estudios de la mujer*. Vol. 10(24): 43-64.
- POLZER, Tobias; NOLTE, Isabella M.; SEIWALD, Johann (2023). «Gender budgeting in public financial management: a literature review and research agenda». *International Review of Administrative Sciences*. Vol 89(2): 450-466.
- ROBBINS, Lionel (1932). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: MacMillan and Co. Disponible a: https://cdn.mises.org/Essay%20on%20the%20Nature%20and%20Significance%20of%20Economic%20Science_2.pdf
- ROBBINS, Lionel; HOWSON, Susan. (2018) (ed). *Lionel Robbins on the principles of economic analysis: the 1930s lectures*. Edited Routledge.
- RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula; ADDABBO, Tidara. (2013). «The impact of European Union austerity policy on women's work in Southern Europe». *CAPPAPERS*.
- ROSENBAUM, Paul R.; RUBIN, Donald B. (1983). «The central role of the propensity score in observational studies for causal effects». *Biometrika*. Vol. 70(1):41-55.

- SARASÚA, Carmen; GÁLVEZ, Lina (2003). *¿Privilegios o eficiencia? Mujeres y hombres en los mercados de trabajo*. Publicaciones Universidad de Alicante
- SARASÚA, Carmen. (2018). «Women's work and structural change: occupational structure in eighteenth- century Spain». *The Economic History Review*. Vol. 72(2): 481-509.
- SEGUINO, Stephanie (1997). «Gender wage inequality and export-led growth in South Korea». *Journal of Development Studies*. Vol. 34(2): 102-132.
- SEGUINO, Stephanie (2010). «Gender, distribution, and balance of payments constrained growth in developing countries». *Review of Political Economy*. Vol. 22(3): 373-404.
- SEGUINO, Stephanie (2020). «Engendering macroeconomic theory and policy». *Feminist Economics*. Vol. 26(2): 27-61.
- SEGUINO, Stephanie (2021). «Gender and economic growth». *The Routledge Handbook of Feminist Economics*: 341-350.
- SEGUINO, Stephanie; GROWN, Caren (2006). «Gender equity and globalization: Macroeconomic policy for developing countries». *Journal of International Development*. Vol. 18(8): 1081-1104.
- SEGUINO, Stephanie; HEINTZ, James (2012). «Monetary tightening and the dynamics of US race and gender stratification». *American Journal of Economics and Sociology*. Vol. 71(3): 603-638.
- SENT, Esther-Mirjan; VAN STAVEREN, Irene (2018). «A Feminist Review of Behavioral Economic Research on Gender Differences». *Feminist Economics*. Vol 25(2): 1–35.
- SERRANO, Mònica; DUARTE, Rosa; SARASA, Cristina (2020). «Més ocupació femenina que mai, però la bretxa de gènere persisteix» [en línia]: <https://elobservatoriosocial.fundacionlacaixa.org/ca/-/más-empleo-femenino-que-nunca-pe-ro-la-brecha-de-género-persiste>. Observatori Social de «la Caixa» [consulta juny 2024].
- SILVERSTEIN, Michael J.; SAYRE, Kate (2009). «The female economy», *Harvard Business Review* [en línia]. Disponible a: <https://hbr.org/2009/09/the-female-economy> [consulta juny 2024].
- STOTSKY, Janet (2005). «Sesgos de género en los sistemas tributarios». A: María Pazos: *Política Fiscal y Género*. Instituto de Estudios Fiscales.

- THE BRITISH ACADEMY. *This is SHAPE* [en línia]. Disponible a: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/this-is-shape/> [consulta juny 2024].
- TORO, Francisca; FERNÁNDEZ-VÁZQUEZ, Esteban; SERRANO, Mònica (2024). «Who brings emissions home? Comparing female and male breadwinner households by matching techniques», *Energy Policy*. 190: 114144.
- UNITED NATIONS (2016). *Integrating a Gender Perspective into Statistics*. New York: United Nations [en línia]. Disponible a: <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Handbooks/gender/Integrating-a-Gender-Perspective-into-Statistics-E.pdf> [consulta juny 2024].
- UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA (2019). *Guia UPC per la introducció de la perspectiva de gènere a la docència* [en línia]. Disponible a: https://drive.google.com/file/d/1pq8hxo-NuEWeq10VAwJs0wQgb_piDpp9X/ [accés juny 2024].
- URVAL, Rathnakar P.; KAMATH, Ashwin; ULLAL, Sheetal; SHENOY, Ashok K.; SHENOY, Nandita; UDUPA, Laxminarayna (2014). «Assessment of learning styles of undergraduate medical students using the VARK questionnaire and the influence of sex and academic performance». *Advances in physiology education*. Vol. 38(3): 216-220.
- WEHRWEIN, Erica A.; LUJAN, Heidi L.; DiCARLO, Stephen E. (2007). «Gender differences in learning style preferences among undergraduate physiology students». *Advances in physiology education*. Vol. 31(8): 135-157.
- WOODFIELD, Ruth; EARL-NOVELL, Sarah; SOLOMON, Lucy (2005). «Gender and mode of assessment at university: should we assume female students are better suited to coursework and males to unseen examinations?». *Assessment & Evaluation in Higher Education*. Vol. 30(1): 35-50.
- WOMEN'S AND GENDER RESEARCH NETWORK (NRW). *The Women's & Gender Research Network NRW* [en línia]. Disponible a: <https://www.netzwerk-fgf.nrw.de/en/the-network/about-us> [consulta juny 2024].

L'economia no és neutral: les teories, les polítiques i les dades que s'hi estudien sovint invisibilitzen les dones, les desigualtats de gènere i reproduïxen biaixos estructurals.

Pensada per al professorat universitari, la *Guia per a una docència amb perspectiva de gènere en Economia* aporta exemples, estratègies i recursos que permeten incorporar la dimensió de gènere a les assignatures i potenciar canvis rellevants en la cultura docent.



**Consulta les guies d'altres
disciplines a vives.org**



Universitat Abat Oliba CEU, Universitat d'Alacant, Universitat d'Andorra, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat CEU Cardenal Herrera, Universitat de Girona, Universitat de les Illes Balears, Universitat Internacional de Catalunya, Universitat Jaume I, Universitat de Lleida, Universitat Miguel Hernández d'Elx, Universitat Oberta de Catalunya, Universitat de Perpinyà Via Domitia, Universitat Politècnica de Catalunya, Universitat Politècnica de València, Universitat Pompeu Fabra, Universitat Ramon Llull, Universitat Rovira i Virgili, Universitat de Sàsser, Universitat de València, Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya.